

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Avaliku õiguse osakond

Kertu Birgit Anton

**TULEVASTE PÕLVEDE KLIIMAALANE KAEBEÕIGUS
HALDUSKOHTUMENETLUSES**

Uurimistöö

Juhendaja
mag. iur. Nele Siitam

Tartu
2024

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Tulevaste põlvede kaebeõiguse lähtekohad.....	6
1.1. Looduskeskkond kui põhiõiguste realiseerimise eeldus.....	6
1.2. Tulevaste põlvede mõiste.....	7
1.3. Tulevaste põlvede õiguste teoreetiline olemasolu.....	8
1.3.1. Inimõiguste ajaliselt piiramatult kaitse.....	8
1.3.2. Õigussubjektide puudumine.....	9
1.3.3. Tulevaste põlvede soovide ennustamise võimatus.....	11
1.3.4. Tulevaste indiviidide paradoks.....	12
1.3.5. Vastuteenete võimatus.....	13
1.4. Tulevaste põlvede õigused õigusaktides.....	13
1.4.1. Rahvusvaheline õigus.....	13
1.4.2. Euroopa Liidu õigus.....	17
1.4.3. Eesti õigus.....	17
1.5. Vahejärgeldus tulevaste põlvede õiguste olemasolu kohta.....	21
2. Kaebeõiguse subjektid.....	22
2.1. Keskkonnaühendused.....	22
2.2. Lapsed.....	24
2.2.1. Halduskohtumenetluste oovõime.....	24
2.2.2. Õiguste riive.....	25
2.3. Kohalikud omavalitsused.....	28
2.4. Vahejärgeldus kaebeõiguse subjektide kohta.....	30
Kokkuvõte.....	32
Future generations' standing in climate change cases in administrative court proceedings.....	34
Kasutatud kirjandus.....	37
Kasutatud õigusaktid.....	39
Kasutatud kohtupraktika.....	39
Kasutatud muud materjalid.....	40

Sissejuhatus

Üle 30 aasta on nii Eestil kui enamikul teistel maailma riikidel¹ lasunud kohustus kaitsta Maa kliimasüsteemi „praeguse ja tulevaste inim põlvkondade huvides”.² Sellele vaatamata jätkab inimkond kliimamuutuste süvendamist aina kiiremas tempos, millel on juba tuntavad rasked tagajärjed inimeste heaolule.³ Ohtlike paduvihmade ja pikemate põudade näol on need Eestiski tuntavad.⁴ Kliimamuutuste tõsiduse tõttu nimetavad teadlased kaasaegseid kliimamuutuseid kliimakriisiks.⁵

Tulevikus elavate inimeste võimalus rahuldada oma baasvajadusi – näiteks elada turvalises elukohas, pääseda ligi toidule ja veele, viibida mõõduka temperatuuri käes – ehk realiseerida oma inimõiguseid aheneb pöördumatult hetkel tehtavate otsuste tõttu. Veel sündimata inimesed on kaitsetud nende otsuste tagajärgede eest. Samuti on juba elavad lapsed ning noored peaaegu võimetud mõjutama poliitilisi otsuseid, mis määravad kindlaks nende edasise elu eelduseks olevad looduslikud tingimused. Ometi on ka tulevikus elavatel inimestel enda eluajal inimõigused. Lähtudes kirjeldatud probleemist otsitakse käesolevas töös vastust küsimustele, kas tulevikus elavate inimeste õiguseid on võimalik kliimamuutuste eest kaitsta ning kes võiks saada seda teha.

Eestis ei ole seni põhjalikult uuritud tulevaste põlvkondade materiaal- ega menetlusõiguseid üldiselt ega kitsamalt keskkonnakriiside kontekstis. Riigikohtu praktika tulevaste põlvkondade õiguste küsimustes piirneb eeskätt nn kogumispensioni reformi põhiseaduspärasuse kontrolli otsusega.⁶ Kliimalase kohtukaebõiguse teemal on Tartu Ülikoolis kaitstud üks magistritöö, kuid sellest ei selgu võimalused tulevaste põlvkondade õiguste kaitsmiseks.⁷ Samas mõjutavad kliimamuutused Eesti praeguseid ja tulevase elanikke ning Eestis tehtavad otsused muudavad üleilmset kliimat, mistõttu on asjakohane uurida võimalusi tulevaste Eesti elanike õiguste kaitsmiseks kliimamuutuste eest.

Põhjuslik seos kliimamuutuste kulgemisega võib olla nii õigustloovatel aktidel, millega seatakse näiteks riigile eesmärk vähendada kasvuhoonegaaside (KHG) heidet, kui ka haldusaktidel, millega lubatakse KHG heidet tekitavat tegevust. Üksikisikute õigus vaidlustada õigustloovate aktide

¹ United Nations Treaty Collection. Status of Treaties. 7 . United Nations Framework Convention on Climate Change. – https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-7&chapter=27&Temp=mtdsg3&clang=en#1 (10.03.2024).

² Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni kliimamuutuste raamkonventsioon. – RT II 1994, 14, 43.

³ IPCC. Summary for Policymakers. – Lee, H., Romero, J. (toim). Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, lk 6, 22. https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf (07.03.2024).

⁴ Keller, M. jt. Kliimamuutused ja Eesti: mida peab teadma ja mida ette võtma. – Tartu Ülikooli kestliku arengu keskus. 03.04.2023. – <https://kestlikuarengukeskus.ut.ee/et/sisu/kliimamuutused-ja-eesti-mida-peab-teadma-ja-mida-ette-votma> (21.03.2024).

⁵ Ripple, W. J. jt. World Scientists' Warning of a Climate Emergency. – BioScience, Volume 70, Issue 1, January 2020. <https://doi.org/10.1093/biosci/biz088> (08.02.2024).

⁶ RKÜKo 5-20-3.

⁷ Jäädmaa, T. Kohtukaebõiguse keskkonnaasjades kliimamuutuste leevendamise näitel. Magistritöö. Juhendaja Hannes Veinla. Tartu: Tartu Ülikool 2020.

põhiseaduspärasust on Eestis äärmiselt piiratud,⁸ mistõttu ei ole see perspektiivikaim võimalus tulevaste põlvede õiguste kaitsmiseks kliimamuutuste eest. Haldusakti vaidlustamine kliimamõju alusel on Eestis osutunud põhimõtteliselt võimalikuks.⁹ Teatud haldusaktidel, näiteks süsinikumahukale käitisele väljastataval kompleksloal, on vahetu põhjuslik seos KHG heite tekkega. Seetõttu on käesoleva uurimistöö fookuses kaebeõigus tulevaste põlvede õiguste kaitseks KHG heidet lubava haldusakti tagajärgede eest.

Uurimistöö eesmärk on selgitada välja Eesti õiguse võimalused kaitsta tulevaste põlvede õiguseid kliimamuutuste tagajärgede eest. Selleks on püstitatud uurimistöös kolm uurimisküsimust.

1. Kas teoreetiliselt on tulevastel põlvedel õigused, mida on võimalik käesoleval hetkel maksma panna?
2. Millistest õigusaktidest tulenevad tulevastele põlvedele subjektiivsed õigused?
3. Kellel on Eestis kaebeõigus vaidlustamaks KHG heidet lubavat haldusakti tulevaste põlvede õiguste kaitseks?

Uurimistöö on jaotatud kaheks peatükiks. Esimeses peatükis antakse ülevaade tulevaste põlvede õiguste olemasolust õigusfilosoofilise kirjanduse põhjal ning tulevaste põlvede subjektiivsete õiguste võimalikest alustest kehtivates õigusaktides. Selle eesmärk on teha kindlaks, kas tulevaste põlvede õiguste maksmapanek käesoleval hetkel on kontseptuaalselt võimalik ning millistele õigusaktidele saaks selle käigus tugineda. Teises peatükis uuritakse Eesti õiguses sätestatud võimalusi vaidlustada tulevaste põlvede õiguste kaitseks mõnd haldusakti, mis lubab KHG heidet tekitada. Võimalike kaebajatena käsitletakse keskkonnaühendusi, lapsi ja kohaliku omavalitsuse (KOV) üksusi. Kuna Eesti jurisdiktsioonist lähtuval KHG heitel on kahjulikud tagajärjed üle maailma, võiks kaebeõigus Eestis lubatud kliimamuutuseid süvendava tegevuse peatamiseks olla ka välismaal viibivatel või registreeritud isikutel.¹⁰ Selle töö mahu piiratuse tõttu analüüsitakse võimalike kaebajatena aga üksnes Eestis viibivaid inimesi, Eestis registreeritud juriidilisi isikuid ning juriidiliseks isikuks mitte olevaid isikute ühendusi.

Uurimistöös on kasutatud grammatilist, dogmaatilist ja analüütilist meetodit. Esimeses peatükis on tulevaste põlvede õiguste olemasolu teoreetilise analüüsi allikatena kasutatud rahvusvahelises ja

⁸ Individuaalse konstitutsioonilise kaebuse esitamise õigust on Riigikohus tunnistanud ainult ühel korral (RKÜKo 3-1-3-10-02) ning jätnud läbi vaatamata kõik ülejäänud kaebused. Kaudselt saab isik vaidlustada õigustloova akti põhiseaduspärasust konkreetse normikontrolli käigus enda kohtuasja lahendamisel. Teise võimalusena võib isik pöörduda avaldusega õiguskantsleri poole, kes siis otsustab õigustloova akti põhiseaduspärasuse küsimusega Riigikohtusse pöördumise üle. Pilving, I. PSK § 152/7 jj, 91, 95. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 2020. – <https://pohiseadus.ee/sisu/3636> (10.03.2024).

⁹ RKHKo 3-20-771.

¹⁰ Näiteks tunnustas Saksamaa konstitutsioonikohus Nepali ja Bangladeshis elanike kaebeõigust Saksamaa föderaalse kliimaseaduse vaidlustamisel. Saksamaa Liitvabariigi konstitutsioonikohtu otsus 24.03.2021 nr 1 BvR 2656/18. 1 BvR 78/20. 1 BvR 96/20. 1 BvR 288/20. – https://www.bverfg.de/e/rs20210324_1bvr265618en.html (16.02.2024).

Eesti õiguskirjanduses avaldatud seisukohti. Tulevaste põlvede õiguste aluseid otsiti ÜRO kliimamuutuste raamkonventsioonist (UNFCCC)¹¹, keskkonnaasjade otsustamises üldsuse osalemise ning neis asjus kohtu poole pöördumise konventsioonist (Århusi konventsioon),¹² Eesti Vabariigi põhiseadusest (PS),¹³ keskkonnaseadustiku üldosa seadusest (KeÜS)¹⁴ ja teistest õigusaktidest, kasutades ka nende sisu avavat õiguskirjandust. Kliimaalase kaebeõiguse subjektide analüüsis kasutati peamiste allikadena halduskohtumenetluse seadustikku (HKMS),¹⁵ KeÜS-i, nende kommenteeritud väljaandeid¹⁶ ning kohtukaebeõigust puudutavaid Riigikohtu lahendeid.

¹¹ ÜRO kliimamuutuste raamkonventsioon (viide 2).

¹² Keskkonnainfo kättesaadavuse ja keskkonnaasjade otsustamises üldsuse osalemise ning neis asjus kohtu poole pöördumise konventsioon. – RT II 2001, 18, 89.

¹³ Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 15.05.2015, 2.

¹⁴ Keskkonnaseadustiku üldosa seadus. – RT I, 30.12.2023, 11.

¹⁵ Halduskohtumenetluse seadustik. – RT I, 06.07.2023, 30.

¹⁶ Kask, O. jt. Keskkonnaseadustiku üldosa seaduse kommentaarid. 2., täiendatud vlj. *Sine loco*: SA Keskkonnaõiguse Keskus 2015; Merusk, K., Pilving, I. (koost). Halduskohtumenetluse seadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2013.

1. Tulevaste põlvede kaebeõiguse lähtekohad

1.1. Looduskeskkond kui põhiõiguste realiseerimise eeldus

Inimühiskond vajab püsimiseks ja õitsenguks ökosüsteemiteenuseid. Need varustavad ühiskonda ressurssidega, reguleerivad elukeskkonna tingimusi ning pakuvad eluks vajalikku tuge ja kultuurilisi hüvesid.¹⁷ Inimtegevuse tagajärjel on Maa atmosfääris nüüd rohkem süsihappegaasi kui viimase vähemalt kahe miljoni aasta jooksul ning Maa pinnatemperatuur on juba soojenenud 1,1 kraadi võrra võrreldes tööstusrevolutsioonieelse ajaga.¹⁸ KHG sisalduse suurendamise tõttu atmosfääris on Maa kliimasüsteem pöördumatult muutunud ja iga lisatav tonn KHG süvendab muutuseid.¹⁹ Sellel on rasked tagajärjed inimkonnale: kliimamuutuste tõttu süveneb toidu- ja veepuudus, sagenevad kuumalained ja maastikupõlengud, tõuseb merevee tase ning levivad haiguskandjad.²⁰

Atmosfääri KHG lisandumise ja kliimasoojenemise tagajärgede täieliku avaldumise vahel on aastatepikkune lõtk, CO₂ puhul näiteks on see kümnekond aastat. Seetõttu kannatavad tulevikus elavad inimesed kliimamuutuste tagajärgede käes rohkem kui praegused Maa elanikud.²¹

Toimiv looduskeskkond on õigusriigi toimimise, sh inimõiguste realiseerimise eeldus, millele harva otse tähelepanu pööratakse.²² Inimtekkelised kliimamuutused ja teised keskkonnakriisid seavad ohtu Maa elamiskõlblikkuse ja see ilmselgelt ohustab inimõiguste maksmapanekut.²³ Kuna kliimamuutused süvenevad ajas, on eriti ohustatud tulevaste põlvede võimalus oma inimõiguseid realiseerida. Valitsustevaheline kliimamuutuste paneel (IPCC) on selle võtnud kokku sõnadega: „Ilma kiireloomuliste, tõhusate ja õiglaste leevendus- ja kohanemismeetmeteta ohustab kliimamuutus aina enam inimeste tervist ja heaolu üle maailma, ökosüsteemide tervist ja elurikkust ning sellel on tõsised kahjulikud tagajärjed praegustele ja tulevastele põlvkondadele.”²⁴

¹⁷ Reisinger, A. jt. (toim). IPCC. Annex I: Glossary. – Lee, H., Romero, J. (toim). IPCC. Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, lk 123–124. https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_AnnexesIndex.pdf (13.02.2024).

¹⁸ IPCC (viide 3), lk 4.

¹⁹ IPCC (viide 3), lk 12.

²⁰ IPCC (viide 3), lk 13, 15.

²¹ Ricke, K. L., Caldeira, K. Maximum warming occurs about one decade after a carbon dioxide emission. – Environmental Research Letters 2014/9, No 12.

²² Arnold, D. G. Introduction: climate change and ethics. – Arnold, D. G. The Ethics of Global Climate Change. New York: Cambridge University Press 2011, lk 3.

²³ Veinla, H. Inimõigused ja ettevaatusprintsipiil põhinev keskkonnakaitse. – Juridica IX/2003, lk 598.

²⁴ IPCC. Sections. – Lee, H., Romero, J. (toim). IPCC. Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, lk 92. https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_LongerReport.pdf (13.02.2024).

Eesti on Pariisi kokkuleppe osaline.²⁵ Sellega liitudes lubasid riigid pingutada, et hoida „ülemaailmse keskmise temperatuuri tõusu tuntavalt allpool 2 °C võrreldes tööstusrevolutsioonieelse tasemega ning [püüda] piirata temperatuuri tõusu 1,5 kraadini võrreldes tööstusrevolutsioonieelse tasemega”²⁶. „Kõigest” pool kraadi suurem keskmise temperatuuri tõus toob kaasa oluliselt tõsisemad tagajärjed. Teiste hulgas süvenevad siis „kliimaga seotud tervise-, heaolu-, toidujulgeoleku-, veetagavara-, inimsurvalisuse ja majanduskasvu riskid”²⁷. Lisaks suureneb kliima soojenedes võimalus kliimasüsteemi murdepunktide ületamiseks, mis toob kaasa järske ja pöördumatuid üleilmse mõjuga tagajärgi.²⁸

Et pidurdada kliimasoojenemine 1,5 või 2 kraadi juures, peab inimkonna kogu ajalooline KHG heide püsima kindla koguse ehk süsinikueelarve piires.²⁹ Mida enam KHG paiskavad atmosfääri ühel ajahetkel elavad inimesed, seda väiksem osa süsinikueelarvest jääb kasutada inimestele tulevikus. Mida väiksem osa süsinikueelarvest on inimestel alles, seda kiiremini peavad nad muutma oma käitumist, et mitte ületada 1,5- või 2-kraadise kliimasoojenemise künnist. Selliselt võivad ühel hetkel elavad inimesed kasutada ära suure osa süsinikueelarvest ja sellega kaasnevast vabadusest, lükates ebaproportsionaalselt suure kliimamuutuste leevendamise koorma tulevikus elavate inimeste õlule.³⁰

Seega mõjutab kliimakriis tulevikus elavate inimeste õiguste realiseeritavust kahel viisil. Esiteks mõjutavad tulevase põlvkondi kliimamuutuste otsesed ja kaudsed tagajärjed, mis riivavad näiteks õigust elule, tervisele ja vabale eneseteostusele. Teiseks piiravad varem elanud inimeste otsused kulutada selle töö kirjutamise ajaks ära enamik nii 1,5- kui ka 2-kraadise kliimasoojenemisega seotud süsinikueelarvest³¹ tulevaste põlvete vabadust elada oma äranägemise järgi ja sealjuures kliimasoojenemist neis piirides hoida.

²⁵ Pariisi kokkuleppe ratifitseerimise seadus. – RT II, 01.11.2016, 2.

²⁶ Pariisi kokkulepe. – RT II, 01.11.2016, 3.

²⁷ IPCC. Summary for Policymakers. – Masson-Delmotte, V. jt (toim). Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty. – <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/spm/> (16.02.2024).

²⁸ IPCC (viide 24), lk 77.

²⁹ IPCC (viide 3), lk 19.

³⁰ Saksamaa Liitvabariigi konstitutsioonikohus (viide 10).

³¹ IPCC (viide 3), lk 20.

1.2. Tulevaste põlvede mõiste

Õiguskirjanduses ega kohtupraktikas ei ole universaalset tulevaste põlvede definitsiooni. Maastrichti põhimõtetes tulevaste põlvede inimõiguste kohta on tulevased põlvkonnad määratletud kui „need, kes veel ei eksisteeri, kuid kes saavad eksisteerima ja kes pärivad Maa”.³² Saksamaa konstitutsioonikohus nimetas Neubaueri lahendis tulevaseks põlvedeks nii tulevasi põlvkondi tervikuna kui ka veel sündimata inimeste kogumina.³³ Teiste riikide kohtud on põlvkondadevahelise õigluse põhimõttega hõlmanud ka õigluse erinevate praegu elavate põlvkondade vahel.³⁴ Nõnda on tulevaste põlvede mõistega hõlmatud ka hetkel elavad lapsed ja noored, kelle elu jätkub veel aastakümnete jooksul. Kolmas viis tulevaste põlvede defineerimiseks on lähtuda huvi pakkuvast ajahetkest, näiteks aastast 2084, ja pidada tulevasteks põlvedeks kõiki, kes sel hetkel elavad.³⁵ Sellises käsitluses põimuvad tulevaste põlvede hulgas osad juba sündinud inimesed, kes elavad ka 2084. a, ning veel sündimata inimesed.³⁶ Käesolevas töös mõistetakse tulevasi põlvkondi avaras tähenduses ning ei keskenduta juba sündinud ning tulevikus sündivate inimeste rangele eristamisele.

1.3. Tulevaste põlvede õiguste teoreetiline olemasolu

Teaduskirjanduses on aastakümneid vaieldud, kas tulevastel põlvedel on õigused, mida saab käesoleval hetkel maksta panna. Üldistatult jaotuvad seisukohad kolmeosalisele spektrile. Ühte osasse kuuluvad need, kes leiavad, et tulevikus sündivate ja elavate inimestel ei ole praegu õiguseid, mida saaks maksta panna hetkel eksisteerivate isikute suhtes. Teises otsas on need, kes on vastupidisel seisukohal. Keskel on need, kes leiavad, et tulevastel põlvedel pole praegu elavate inimeste suhtes õiguseid, kuid neil on huvid, mida tuleb praegu kaitsta. Sealjuures peavad autorid mõnikord tulevaste põlvede all silmas mõnevõrra erinevaid grupe. Järgnevalt antakse ülevaade tulevaste põlvede õiguste olemasolu jaatamise või eitamise peamistest argumentidest.

³² Liebenberg, S. jt. Maastricht Principles on the Human Rights of Future Generations, 2023. Art 1. – <https://www.rightsoffuturegenerations.org/the-principles> (09.02.2024).

³³ Saksamaa Liitvabariigi konstitutsioonikohus (viide 10).

³⁴ Selliselt laiendas tulevaste põlvede mõistet näiteks Filipiinide ülemkohus kohtuasjas *Minors Oposa v. DENR* ning Kolumbia ülemkohus asjas *José Daniel Rodríguez Peña jt v. Kolumbia Vabariigi President* jt. – Slobodian, L. *Defending the Future: Intergenerational Equity in Climate Litigation*. – *The Georgetown Environmental Law Review* Vol. 32:569 2020, lk 576–578.

³⁵ Nolan, A. *The Children are the Future – Or Not? Exploring The Complexities of the Relationship between the Rights of Children and Future Generations*. EJIL:Talk! 26.05.2022. – <https://www.ejiltalk.org/the-children-are-the-future-or-not-exploring-the-complexities-of-the-relationship-between-the-rights-of-children-and-future-generations/> (08.03.2024).

³⁶ *Ibidem*.

1.3.1. Inimõiguste ajaliselt piiramatute kaitse

Põhiline argument tulevaste põlvete õiguste jaatamiseks on tõsiasi, et inimõiguste kaitseala ei ole ajaliselt piiratud.³⁷ Jättes kõrvale väga ebatõenäolise katastroofi toimumise, mille tagajärjel lakkaks inimene kui liik eksisteerimast, on praktiliselt kindel, et ka edaspidi elavad inimesed. Inimeseks olemise tõttu saavad tulevikuski elavatel inimestel olema inimõigused.³⁸ Kliimamuutuste põhjustamine ohustab tulevaste põlvete võimalusi inimõiguseid realiseerida (vt ptk 1.1), mistõttu on väidetud, et tegemist on inimõiguste rikkumisega praegu elavate inimeste poolt.³⁹

D. Bell väidab, et kuna kõigi tegude tagajärjed avalduvad tegudest hiljem, siis vastavad kõigile inimõigustealastele kohustustele tulevikus elavate inimeste tulevased õigused. Paljudes olukordades saabub teo tagajärg kiiresti – pärast tulistamist vigastab püssikuul inimest sekundi murdosa järel, teist inimest lüües kogeb ta valu kohe –, mistõttu on kõne all üksnes väga lähedases tulevikus elav inimene ja tema õigused. See aga ei väära üldist põhimõtet, mille kohaselt „[lasub meil] kohustus mitte käituda nii, et meie tegevuse tõttu saab tulevikus elava inimese inimõigus rikutud.”⁴⁰ Aastakümnetepikkune või suuremgi ajaline vahe praegu ja kauges tulevikus elavate inimestega ei ole selles vaates tema hinnangul problemaatiline.⁴¹ Tõsiasi, et inimõigustealases arutelus ei ole seni kesksel kohal olnud niisugused teod ja tagajärjed, mida lahutavad üksteisest aasta(kümne)d ning tuhandet kilomeetrit, ei tähenda, et need oleksid kehtivast inimõiguste kaitse regulatsioonist väljas.

1.3.2. Õigussubjektide puudumine

Tavapärase arusaama kohaselt peab õiguse kandmiseks olema olema õigussubjekt. Tsiviilseadustiku üldosa seaduse (TsÜS) § 7 lg 1 ja 2 kohaselt saab inimene õiguste kandjaks sündides ja muutub õigusvõimeetuks surres.⁴² Üks kõnekaid argumente tulevaste põlvete praegu maksmata pandavate õiguste eitamiseks ongi tõsiasi, et tulevased põlvkonnad pole veel sündinud. Sellest lähtuvalt asus Saksamaa Liitvabariigi konstitutsioonikohus seisukohale, et ehkki riigile võib põhiõigustest tuleneda kohustus kaitsta tulevase põlvi, on see olemuselt üksnes objektiivne, sest veel sündimata inimestel ei saa hetkel mingeid õiguseid olla.⁴³ H. Veinla on W. Beckermanni esitatud samasisulisele argumendile tuginedes väitnud, et tulevastel põlvdel pole praegu maksmata

³⁷ Liebenberg, S. jt (viide 32), art 2.1 punktid a ja c.

³⁸ Bell, D. Does Anthropogenic Climate Change Violate Human Rights? – Critical Review of International Social and Political Philosophy, 14:2, lk 105; Lewis, B. The Rights of Future Generations within the Post-Paris Climate Regime. – Transnational Environmental Law 2018, 7:1 lk 83.

³⁹ Lewis (viide 38), lk 83.

⁴⁰ „We are duty-bound not to act so that a person living in the future will have one of their human rights violated as a consequence of our actions.” Bell (viide 38), lk 107.

⁴¹ Bell (viide 38), lk 108.

⁴² Tsiviilseadustiku üldosa seadus. – RT I, 06.07.2023, 98.

⁴³ Saksamaa konstitutsioonikohus (viide 10).

pandavaid õiguseid, kuid riikidel on keskkonnaõiguses objektiivsed kohustused kaitsta tulevaste põlvete huve ja anda neile edasi heas seisundis looduskeskkond.⁴⁴

J. C. Tremmel on sellise seisukoha vastu väitnud, et see, et tulevasi põlvkondi pole praegu olemas ning nad ei saa seetõttu hetkel õiguseid omada, on vähetähtis. Kui jaatada W. Beckermanni positsiooni, et tulevased põlved ei saa mitte midagi omada (sh õiguseid), sest neid endid pole veel olemas, ei saa nad omada ka huve, nagu on väitnud H. Veinla.⁴⁵ Oluliselt tähtsam on J. C. Tremmeli sõnul tõsiasi, et „tulevastel põlvedel *saavad olema* õigused” (originaalne rõhutus).⁴⁶ Ta leiab, et kuna üldiselt ei kahtle inimesed tulevaste põlvete moraalseste õiguste olemasolus, siis ei ole põhjust takistada tulevastel põlvedel oma õiguseid maksma panemast seetõttu, et pole suudetud kokku leppida, kas õiguslikult on tegemist õiguste, vajaduste või millegi kolmandaga.⁴⁷

B. Lewis on õigussubjektide puudumise probleemile vastamiseks pakkunud välja, et riigi jurisdiktsiooni alla võiks arvata need tulevikus elavad inimesed, keda riigi tegevus kliimamuutuste süvendamisel kahjustab.⁴⁸ Tema väitel oleks põhjendamatu vabastada riigid kohustusest ennetada nende võimuses olevat kahju „pelgalt seetõttu, et selle kahju ohvrid pole veel sündinud”⁴⁹. Kuna juba praegu kehtib põhimõte, et riikide jurisdiktsioon laieneb nendele isikutele, kes on selle riigi mõju all, isegi kui nad asuvad väljaspool riigi territooriumi,⁵⁰ tähendaks riigi jurisdiktsiooni laiendamine sel viisil üksnes olemasoleva põhimõtte ajalise ulatuse avardamist. Moraalne argument mitte lubada ettenähtava ja ennetatava kahju põhjustamist (tulevikus elavatele) inimestele kõneleb kaalukalt selle ettepaneku poolt.

Pealegi ei ole tingimus, et inimene peab õiguste kandmiseks elus olema, kehtivas õiguses absoluutne. Kehtivas õiguses on reguleeritud olukordi, mil inimese huve saab õiguslikult kaitsta nii enne kui pärast tema elu.⁵¹ Näiteks on seaduses sätestatud juhtudel inimloode õigusvõimeline tingimusel, et ta sünnib hiljem elusana (TsÜS § 7 lg 3). Pärimisseaduse § 28 kohaselt tuleb testamenti tõlgendada testaatori tegeliku tahte kohaselt, hoolimata tõigast, et tõlgendamise hetkel on ta surnud.⁵² Pärijatel on õigus nõuda hüvitist kahju eest, mis sai surnule osaks süüliselt tema surma

⁴⁴ Veinla, H. Printsipiide roll kaasaegses keskkonnaõiguses: ettevaatusprintsipi näide. – Juridica I/2004, lk 16.

⁴⁵ Tremmel, J. C. Establishing intergenerational justice in national constitutions. – Tremmel, J. C. (toim). Handbook of Intergenerational Justice. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar 2006, lk 200. – https://www.intergenerationaljustice.org/wp-content/uploads/2020/05/Handbook_of_Intergenerational_Justice.pdf (19.02.2024).

⁴⁶ *Ibidem*, lk 200.

⁴⁷ *Ibidem*, lk 201, 203.

⁴⁸ Lewis (viide 38), lk 79.

⁴⁹ Lewis (viide 38), lk 79–80.

⁵⁰ Lewis (viide 38), lk 79.

⁵¹ Johnston, R. Lacking Rights and Justice in a Burning World: The Case for Granting Standing to Future Generations in Climate Change Litigation. – Tilburg Law Review 21 (2016), lk 39.

⁵² Pärimisseadus. – RT I, 06.07.2023, 67.

põhjustamisega (pärimisseaduse § 4 lg 1). Lisaks on isikuandmete töötlemine lubatud reeglina kuni 10 aasta jooksul pärast isiku surma (isikuandmete kaitse seaduse⁵³ § 9 lg 1). Tõsiasi, et inimese subjektiivseid õiguseid ja huve saab mitmesuguste tagajärgede eest kohtulikult kaitsta enne ja pärast tema elu, toetab seisukohta, et tulevaste põlvete õiguste kaitsmine kliimamuutuste tagajärgede eest võiks olla samuti lubatav.⁵⁴

1.3.3. Tulevaste põlvete soovide ennustamise võimatus

Tulevaste põlvetele kaebeõiguse andmise vastu on väidetud, et tulevased põlved ei saa oma huve teatavaks teha, mistõttu ei saa neid praegu esindada.⁵⁵ Samas ei ole võimalus oma soove teatavaks teha õiguste kandmise range tingimus: ka väikelapsed ja teatud puuetega inimesed on võimetud oma huve väljendama, kuid see ei muuda neid õigusvõimetuteks. Nende õiguste eest seismine on usaldatud nende vanematele (perekonnaseaduse⁵⁶ (PKS) § 116 lg 2) või eestkostjatele (PKS § 172 ja 203). Sõltumata tulevaste põlvete täpsetest soovidest on väljaspool mõistlikku kahtlust see, et kõigil tulevikus elavatel inimestel on huvi puhta, kauni ja elurikka looduse vastu, mis rahuldab nende põhivajadusi.⁵⁷

E. Brown Weiss on pakkunud põlvkondadevahelise õigluse üheks põhimõtteks valikuvõimaluse jätmist (*conservation of options*): iga põlvkond peab alles hoidma loodusressursside mitmekesisust, et tagada tulevastele põlvetele võimalikult lai lahenduste spekter vastamaks probleemidele, mida nad oma eluajal kogevad.⁵⁸ Nõnda on tulevastel põlvdel suurim tõenäosus raskeid probleeme üle elada.⁵⁹ Seega ei kohusta pakutud põhimõtte ennustama tulevaste põlvete soov, mis olekski võimatu, vaid üksnes hoidma alal loodustingimusi, mis võimaldavad tulevikus erinevaid valikuid teha. E. Brown Weissi sõnul tuleb meeles pidada, et kui tulevased põlved saaksid, siis võibolla oleksid nad valmis praegustele inimestele heldelt tasuma loodusväärtuste hoidmise eest, mille hävitamist nad enda eluajal tagasi pöörata ei saa.⁶⁰ Valikuvõimaluse jätmist on ka H. Veinla pidanud üheks riikide olulisemaks tulevastele põlvetele suunatud kohustuseks, mida riigid täidavad ennekõike rahvusvahelises ja Eesti õiguses tunnustatud ettevaatuspõhimõtet rakendades.⁶¹

⁵³ Isikuandmete kaitse seadus. – RT I, 11.03.2023, 11.

⁵⁴ Johnston, R. (viide 51), lk 39.

⁵⁵ Johnston, R. (viide 51), lk 37.

⁵⁶ Perekonnaseadus. – RT I, 06.07.2023, 7.

⁵⁷ Johnston, R. (viide 51), lk 37.

⁵⁸ Brown Weiss, E. Intergenerational Equity in International Law. – American Society of International Law Proceedings, 81 (1987), lk 129–130.

⁵⁹ *Ibidem*, lk 130.

⁶⁰ *Ibidem*, lk 130.

⁶¹ Veinla, H. (viide 44), lk 16–17.

1.3.4. Tulevaste indiviidide paradoks

Tulevaste põlvede õiguste vastu räägib tulevaste indiviidide paradoks⁶², millest on teedrajavalt kirjutanud D. Parfit. Paradoksi iva seisneb tõsiasjas, et tulevaste inimeste identiteedid sõltuvad otseselt praegu elavate inimeste tegevusest, sh valikutest, kes ja millal kellega järglasi saab. Parfit väidab, et eeldusel, et praeguste inimeste tegevus ei kahjusta tulevikus elavate inimeste elukvaliteeti sedavõrd, et nad kahetseks üleüldse sündimist, on võimatu väita, et näiteks loodusressursse ära kulutatav tööstuspoliitika oleks tulevastele põlvedele halb.⁶³ Seda seetõttu, et teistsuguse poliitika valimisel neid konkreetseid inimesi, kes sellist väidet esitada saaks, tulevikus ei sünniks. Igasuguse elu elamine, kuni see on elamist väärt, on parem kui üldse mitte sündimine. Seega ei saa tulevased põlved nõuda praegustelt inimestelt näiteks raiskava poliitika asemel jätkusuutliku poliitika valimist, sest teistsuguse tegevuse korral neid konkreetseid inimesi tulevikus ei elaks.⁶⁴

Seisukohaga, nagu õigustaks tulevaste indiviidide paradoks tulevikus elavate inimeste õiguste mitte kaitsmist ettenähtava kahju eest, ei ole võimalik nõustuda. Nii väidab näiteks K. K. Jensen, et tulevaste põlvede esindamine ei tähenda mitte konkreetsete tulevikus elavate inimeste esindamist, vaid parima võimaliku tuleviku eest seismist, sõltumata tulevikus elavate inimeste täpsetest identiteetidest.⁶⁵ Samuti on H. Shue seisukohal, et tulevikus elavatel inimestel on igatahes inimõigused, sest nad on inimesed, ja nende inimõiguste realiseerimiseks vajavad nad elamiskõlblikku looduskeskkonda, mida praegused inimesed KHG heite tekitamisega ohustavad.⁶⁶ Ka D. Parfit ise mainib, et praegustele inimestele võib olla võimalik ette heita selliste inimeste eksistentsi põhjustamist, kelle õiguseid on võimatu realiseerida, kuid ei arenda seda mõttekäiku kaugemale.⁶⁷

Tulevaste indiviidide paradoksi kummutab ka D. Bell, tuginedes „kahjustamise” alternatiivsele ja sügavamale tähendusele. Ta väidab, et inimõigused ei kaitse inimest mitte üksnes kahju eest selles tähenduses, et ilma kahju kogemata oleks inimene paremas seisukorras, vaid kaitsevad inimese elu langemise eest allapoole teatud künniseid.⁶⁸ Ta asub seisukohale, et praegu elavad inimesed saavad kliimamuutuseid põhjustades rikkuda tulevikus elavate inimeste inimõiguseid näiteks sellega, et

⁶² Inglise keeles *the non-identity problem* või ka *the paradox of future individuals*. Parfit, D. *Reasons and Persons*. New York: Oxford University Press 1986, lk 351 jj; Kavka, G. S. *The Paradox of Future Individuals*. *Philosophy & Public Affairs*, vol. 11, no. 2, 1982, lk 95.

⁶³ Parfit (viide 62), lk 362–363.

⁶⁴ Parfit (viide 62), lk 363.

⁶⁵ Jensen, K. K. *Future Generations in Democracy: Representation or Consideration?* – *Jurisprudence* 2015/6, No 3, lk 538.

⁶⁶ Shue, H. *Human rights, climate change and the trillionth ton*. – Arnold (viide 23), lk 293–294.

⁶⁷ Parfit (viide 62), lk 365.

⁶⁸ Sarnast mõttekäiku on väljendanud Riigikohus, asudes seisukohale, et PS § 28 lg 2 annab isikule subjektiivse kohtulikult kaitstava õiguse saada riigilt vanaduses piisavat abi, mis tagab minimaalse inimväärika äraelamise, mitte ükskõik kui vireleva elatustaseme. – RKÜKo 5-20-3 p 41 ja 43; Muller, K. jt. PSK § 28/15, 21, 23. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 2020. https://pohiseadus.ee/sisu/3499/paragrahv_28 (23.03.2024).

kliimamuutuste tõttu tugevnevad tormid põhjustavad nende elu langemise allapoole inimõigustega kaitstavat turvalisuse taset. Sealjuures ei ole olevikus ega ka tulevikus kahjustatud inimese identiteedil rikkumise tuvastamise seisukohalt tähtsust.⁶⁹

1.3.5. Vastuteenete võimatus

Tulevaste põlvede õiguste eitamist on põhjendatud ka sellega, et tulevased põlved ei suuda vastata samaga (*reciprocate*) praegu elavatele põlvedele ega saa praegu elavatelt põlvedelt nõuda oma õiguste austamist.⁷⁰ Praegu elavad inimesed ei saa otsest kasu sellest, kui nad tulevastele põlvedele loodusressursse säästavad.⁷¹ Samas on kirjanduses esitatud ka seisukohta, mille kohaselt on õigused vajalikud eeskätt selleks, et kaitsta ebavõrdseid pooli, et üks ei kasutaks võimu teise üle.⁷² Võrdse võimuga pooli ei ole tingimata vaja tasakaalustada õiguste instituudiga, sest oht kogeda teise kättemaksu või muud võimuväljendust hoiab kumbagi poolt niisamagi vaos. Tulevikus elavad põlvkonnad ei saa hetkel kuidagi iseenda eest seista ning on täielikult praegu tehtavate valikute tagajärgede meelevaldas, nagu on seda ka näiteks mõned sügava puudega inimesed.⁷³ Seetõttu vajavad tulevased põlvkonnad kaitset olevikus maksma pandavate õiguste näol.⁷⁴

1.4. Tulevaste põlvede õigused õigusaktides

Inimeste õiguste kaitsmisel kliimakriisi tagajärgede eest on oluline roll paljudel rahvusvahelistel, Euroopa Liidu ja Eesti õigusaktidel. Järgnevalt antakse ülevaade nende kolme tasandi asjakohaseimatest õigusaktidest. Rahvusvahelises õiguses analüüsitakse UNFCCC-d, Pariisi kokkulepet, Århusi konventsiooni, lapse õiguste konventsiooni (LÕK) ning inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (EIÕK). Euroopa Liidu õiguses käsitletakse aluslepinguid. Eesti õiguses analüüsitakse põhiseadust ja KeÜS-i.

1.4.1. Rahvusvaheline õigus

UNFCCC preambuli kohaselt on konventsiooniosalised „otsustanud kindlalt kaitsta kliimasüsteemi praeguse ja tulevaste põlvkondade jaoks”. Erinevalt enamikust rahvusvahelistest õigusaktidest, milles viited tulevastele põlvedele sisalduvad üksnes preambulis,⁷⁵ sätestab kliimamuutuste raamkonventsiooni art 3 lg 1: „Praeguse ja tulevaste inimpõlvede huvides peavad osapooled

⁶⁹ Bell (viide 38), lk 109–110.

⁷⁰ Parfit (viide 62), lk 357; Hancock, J. Environmental Human Rights. Power, ethics and law. – Aldershot, Burlington: Ashgate 2003, lk 51.

⁷¹ Veinla, H. jt. Keskkonnaõigus. Tallinn: Juura 2016, lk 22–23.

⁷² Hancock (viide 70), lk 51.

⁷³ Shue (viide 66), lk 294.

⁷⁴ Shue (viide 66), lk 294.

⁷⁵ Veinla (viide 44), lk 16.

võrdsetel alustel kaitsma kliimasüsteemi”. See säte on sõnastatud riikide objektiivse kohustusena, mistõttu sellest ei tulene üksikisikutele subjektiivset õigust nõuda kliimasüsteemi kaitsmist.

Pariisi kokkuleppes pole tulevase põlvkondi sõnaselgelt nimetatud. Samas leppe preambuli kohaselt peaksid osalisriigid kliimamuutuste leevendamisel muuhulgas arvestama „eri põlvkondade võrdse kohtlemisega”. Lepe tervikuna suunatud tulevikku – ohjeldamatute kliimamuutuste rängimad tagajärjed ilmnevad alles mõne aja pärast ning nende ennetamiseks on vaja pikaajalist ja ennetavat tegevust. Tõsiasi, et Pariisi leppega ettenähtavast kliimamuutuste leevendamisest ja nendega kohanemisest saavad olulisel määral kasu just tulevikus elavad inimesed, võib anda alust väitele, et Pariisi leppe aluspõhimõtteks on põlvkondadevaheline õiglus.⁷⁶ Kuigi põhiseadus kohustab riiki andma oma proportsionaalse panuse Pariisi leppe eesmärkide täitmisesse,⁷⁷ on lahendamata küsimus, kas Eesti õiguses on isikutel võimalik Pariisi leppele tugineda.⁷⁸

Århusi konventsiooni art 1 kohaselt täidavad riigid konventsioonist lähtuvaid kohustusi eesmärgiga „kaitsta praeguste ja tulevaste põlvkondade õigust elada keskkonnas, mis vastab nende tervise ja heaoluvajadustele”. See artikkel ei loo iseseisvalt õigust tervise- ja heaoluvajadustele vastavale keskkonnale, vaid osutab sellele õigusele kui „kehtivale tõsiasjale” („*accepted fact*”)⁷⁹ ning sätestab menetlusõigused selle materiaalõiguse tagamiseks. Århusi konventsiooni artiklile 1 on antud ka alternatiivne tõlgendus, mille kohaselt on selles sätestatud moraalne subjektiivne õigus puhtale keskkonnale, „jättes ruumi õigusliku õiguse esilekerkimiseks”.⁸⁰ Võrreldes konventsiooni koostamise ajaga ongi õigus puhtale keskkonnale rohkem „esile kerkinud” ning see on nüüdseks selgesõnaliselt sätestatud enamate riigi põhiseaduses.⁸¹ Århusi konventsiooni art 1 grammatilise tõlgendamise kohaselt peaks õigus puhtale keskkonnale laienema ühtviisi praeguste ja tulevaste põlvkondade esindajatele, sest viide nende õigusele puhtale keskkonnale on selles sättes sõnastatud ühesugusena. Kõnealuse õiguse sisustamine on jäetud konventsiooniosaliste ülesandeks.⁸²

Eesti õiguses on Århusi konventsiooni eeskujul KeÜS §-s 23 sätestatud igapäevane subjektiivne õigus tervise- ja heaoluvajadustele vastavale keskkonnale. Riigikohtu praktikas on leidnud korduvat kinnitust juba sündinud inimeste subjektiivne õigus – kusjuures mitte põhiõigus⁸³ – tervise- ja

⁷⁶ Lewis (viide 38), lk 76.

⁷⁷ RKHKo 3-20-771.

⁷⁸ Kuusk, P. Kliimakaebused Euroopa kohtutes. – Juridica 5/2021, lk 385.

⁷⁹ United Nations Economic Commission For Europe. The Aarhus Convention: An Implementation Guide. Second Edition. United Nations: 2014, lk 42. – https://unece.org/DAM/env/pp/Publications/Aarhus_Implementation_Guide_interactive_eng.pdf (05.03.2024).

⁸⁰ Smyth, C. Marking out the Interpretive Possibilities of the Aarhus Convention. – Journal of Environmental Law, Volume 34, Issue 3, November 2022. – <https://doi.org/10.1093/jel/eqac009> (05.03.2024).

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Kask jt (viide 16). KeÜS § 23/1.1.

⁸³ RKHKm 3-3-1-101-09 p 12.

heaoluvajadustele vastavale keskkonnale,⁸⁴ kuid Riigikohus pole võtnud seisukohta tulevaste põlvete sama õiguse küsimuses. Arvestades seda, et nii KeÜS-i kontseptsioonis⁸⁵ kui kommenteeritud väljaandes⁸⁶ viidatakse Århusi konventsiooni artiklile 1 kui KeÜS §-i 23 eeskujule, siis on mõeldav, et Århusi konventsiooni vaimus laiendatakse kunagi kohtupraktikas KeÜS § 23 lg 1 isikulist kaitseala tulevastele põlvkondadele. Isikulise kaitseala laiendamisest keeldumine seaks küsimuse alla Eesti nõustumise Århusi konventsiooni eesmärgiga, samas kui Eesti on liitunud sellega ilma reservatsioonideta⁸⁷ ning täidab konventsiooni.

Kuna juba sündinud lapsi võib käsitleda tulevaste põlvete osana (vt ptk 1.2), võiks tulevaste põlvete subjektiivsete õiguste allikana tulla kõne alla LÕK kui tähtsaim rahvusvaheline laste õiguste alane dokument. See kaitseb laste, st alla 18-aastaste inimeste õiguseid.⁸⁸ Enamik konventsiooni sätteid on sõnastatud riikide objektiivsete kohustustena laste õiguseid austada, tagada, kindlustada või rakendada meetmeid nende kaitseks, mitte lapse subjektiivsete õigustena. Siiski tekitab hulk LÕK sätteid lastele subjektiivseid õiguseid.⁸⁹ Üks selline säte on LÕK art 3 lg 1, milles on sõnastatud lapse parimate huvide esikohale seadmise põhimõte ja millele lapsed saavad kohtus vahetult tugineda.⁹⁰ Kuna keskkonnaalased otsused reeglina puudutavad lapsi, siis on riikidel LÕK-st tulenev kohustus neid langetades seada esikohale lapse parimad huvid.⁹¹ Lisaks on ÜRO lapse õiguste komitee (edaspidi: komitee) sõnul lastel eraldi õigus „puhtale, tervislikule ja jätkusuutlikule keskkonnale”, mis sisaldub vaikimisi LÕK-s.⁹² See õigus on otseselt seotud kõigi teiste õigustega, mida LÕK kaitseb,⁹³ sest enamik LÕK-ga kaitstavaid laste õiguseid – nagu õigus elule, võimalikult heale tervisele ja kaitsele vägivalla eest – on tihedalt seotud keskkonna seisundiga.⁹⁴ Seega on LÕK vaieldamatult juba elavate laste subjektiivsete õiguste allikas.

⁸⁴ RKHKo 3-15-2232 p 8.2, RKHKo 3-18-913 p 20.

⁸⁵ Veinla, H. jt. Keskkonnaseadustiku üldosa seaduse kontseptsioon. Tallinn 2008, lk 54, 60. – <https://www.just.ee/media/445/download> (14.02.2024).

⁸⁶ Kask jt (viide 16). KeÜS § 23/1.1.

⁸⁷ 13. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. – <https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDSG/Volume%20II/Chapter%20XXVII/XXVII-13.en.pdf> (05.02.2024).

⁸⁸ Lapse õiguste konventsioon. – RT II 1996, 16, 56.

⁸⁹ Riigikohus on seda kinnitanud nt LÕK art 12 kohta, mis annab lapsele õiguse anda kannatanuna ütlusi ja olla asja kohtuliku arutamise juures. RKKKo 1-22-1988 p 18.

⁹⁰ Aru, A., Paron, K. Lapse parimad huvid. – Juridica VI/2015, lk 380.

⁹¹ ÜRO lapse õiguste komitee. General comment No. 26 (2023) on children's rights and the environment, with a special focus on climate change. – https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F26&Lang=en (13.02.2024).

⁹² ÜRO lapse õiguste komitee (viide 91), lk 11.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ ÜRO lapse õiguste komitee (viide 91), lk 4, 6–7.

Komitee märgib, et nii praegu elavatel kui järjepidevalt sündivatel lastel on õigus oma inimõiguseid suurimal võimalikul määral realiseerida.⁹⁵ Kuigi komitee ei jaata otsesõnu võimalust panna tulevaste põlvete õiguseid käesoleval hetkel maksma, tunnistas komitee „põlvkondadevahelise õigluse põhimõtet ja tulevaste põlvkondade huve”.⁹⁶ Samuti vastutavad komitee sõnul riigid „ettenähtavate keskkonnavalaste ohtude eest, mis tulenevad praegusest tegevusest või tegevusetusest, mille täielikud tagajärjed ei pruugi ilmuda veel aastate või isegi aastakümnete jooksul”.⁹⁷ Eelnevalt nähtub, et tulevikus sündivate laste õiguste kaitsmise võimalikkuse koha peal valitseb ebamäärasus. Juba elavad lapsed, keda võib pidada tulevaste põlvete osaks (vt ptk 1.2), saavad aga kohtus kaitsta enda subjektiivseid õiguseid, mis on LÕK-s sätestatud ja mille realiseerimist ohustavad kliimamuutused.

EIOK on rahvusvaheliste lepingute seas erandlik, kuna loob vaieldamatult üksikisikutele vahetult subjektiivseid õiguseid, millele isikud saavad tugineda, pöördudes riigisisese ja teatud eelduste täidetuse korral Euroopa Inimõiguste Kohtu (EIK) poole.⁹⁸ Konventsioon ei kaitse otsesõnu õigust puhtale looduskeskkonnale, ent EIK on tõlgendanud konventsiooni sätteid, ennekõike art 2 (õigus elule) ja art 8 (õigus era- ja perekonnaelu austamisele) nõnda, et need kaitsevad isikuid ka keskkonnamõjude eest.⁹⁹ EIK ei ole veel teinud ühtegi lahendit inimõiguste kaitse kohta kliimamuutuste tagajärgede eest, kuid menetleb parasjagu selles küsimuses mitut kaebust.¹⁰⁰ Ühes neist on muuhulgas vaidluse all vanuseline diskrimineerimine, mida kaebajad enda väitel kogevad, kuna nad elavad eeldatavasti kauem kui vanemad põlvkonnad ning kliimamuutuste tagajärjed süvenevad nende eluajal.¹⁰¹ Ka ei ole EIK teinud ühtegi lahendit veel sündimata põlvkondade küsimustes, sest EIOK art 34 lubab isikutel EIK poole pöörduda üksnes enda õiguste rikkumise korral. Hollandi¹⁰² ja Saksamaa¹⁰³ konstitutsioonikohus on juba tõlgendanud EIOK artikleid 2 ja 8 nõnda, et need kaitsevad isikuid kliimamuutuste tagajärgede eest, sealhulgas alles tulevikus saabuva kahju eest. EIK senise praktika ning inimõiguste tõhusa kaitse põhimõttega lähekski ilmselt

⁹⁵ ÜRO lapse õiguste komitee (viide 91), lk 2.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ ÜRO lapse õiguste komitee (viide 91), lk 2–3.

⁹⁸ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II 2010, 14, 54.

⁹⁹ Euroopa Inimõiguste Kohus. Guide to the case-law of the European Court of Human Rights. Environment. – https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_environment_eng (06.03.2024).

¹⁰⁰ Näiteks Duarte Agostinho jt v. Portugal ja 32 riiki (kaebus). – <https://youth4climatejustice.org/wp-content/uploads/2020/12/Application-form-annex.pdf> (06.03.2024).

KlimaSeniorinnen v. Šveits. – <https://climatecasechart.com/non-us-case/union-of-swiss-senior-women-for-climate-protection-v-swiss-federal-council-and-others/> (06.03.2024). Müllner v. Austria. – <https://climatecasechart.com/non-us-case/mex-m-v-austria/> (06.03.2024).

¹⁰¹ Duarte Agostinho jt (viide 101).

¹⁰² Hollandi riigikohtu otsus 20.12.2019 nr ECLI:NL:HR:2019:2007 (ametlik ingliskeelne tõlge avaldatud 13.01.2020). – <https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:HR:2019:2007> (06.03.2024).

¹⁰³ Saksamaa Liitvabariigi konstitutsioonikohus (viide 10).

vastuollu tõlgendus, mille kohaselt ei kaitse EIÕK artiklid 2 ja 8 õigust elamiskõlblikule atmosfäärile.¹⁰⁴

1.4.2. Euroopa Liidu õigus

Kui EL õigusaktides mainitakse aeg-ajalt tulevasi põlvkondi, ei kohusta esmane ega teine liidu õigus Euroopa Liitu tegutsema tulevaste põlvkondade õiguste kaitsmiseks.¹⁰⁵ Samas leidub EL aluslepingutes sätteid, mis kohustavad liidu õiguse kohaldamisel arvestama pikaajalise tulevikuga ning ennetama kahjulikke tagajärgi. Sellised sätted on näiteks EL põhiõiguste harta art 37, mis kohustab liitu tagama kõrgetasemelist keskkonnakaitset säästva arengu põhimõtte kohaselt, EL toimimise lepingu art 191 lg 2, mille kohaselt on ettevaatuspõhimõtte üks EL keskkonnapoliitika aluspõhimõtteid, ning EL põhiõiguste harta art 21 lg 1, mis keelab vanuselise diskrimineerimise.¹⁰⁶ Nimetatud sätete sõnastustest tuleneb, et säästva arengu põhimõtte ja ettevaatuspõhimõtte on EL-le kohustuslikud, kuid neid on keeruline koostoimes tõlgendada tulevastele isikutele subjektiivseid õiguseid andvatena. Üksnes vanuselise diskrimineerimise keeld tekitab isikutele subjektiivse avaliku õiguse liidu õiguse kohaldamisel mitte langeda vanuse tõttu meelevaldse ebavõrdse kohtlemise ohvriks ning see võib olla kliimamõjude puhul asjakohane.

1.4.3. Eesti õigus

Üks kõige otsesemaid viiteid tulevastele põlvkondadele Eesti õiguses sisaldub põhiseaduse preambulis. Selle kohaselt võttis eesti rahvas põhiseaduse vastu „Kõikumatus usus ja vankumatus tahtes kindlustada ja arendada riiki, /.../ mis on pandiks praegustele ja tulevastele põlvkondadele nende ühiskondlikus edus ja üldises kasus”. Riigikohtu hinnangul on põhiseaduse preambuli õiguslikult siduv „ning sellest võivad tuleneda avaliku võimu vahetud kohustused”.¹⁰⁷ Veel on Riigikohus märkinud: „Preambuli kohaselt on praeguste ja tulevaste põlvkondade ühiskondliku edu ja üldise kasu tagamine riigi üks põhieesmärke.”¹⁰⁸ Samas on preambuli sõnastatud väga üldisena ega sätesta täpselt, kuidas tasakaalustada vastukäivaid huve ning eesmärki saavutada.¹⁰⁹ Arvestades kliimamuutuste laastavat mõju inimkonnale, millest ei jää puutumata ka Eesti elanikud, võib jaatada põhiseaduse preambulist riigile tulenevat kohustust kliimamuutuseid pidurdada ning parandada

¹⁰⁴ Norwegian Institution for Human Rights. Climate and Human Rights. – <https://www.nhri.no/en/report/climate-and-human-rights/5-the-european-convention-on-human-rights/> (19.02.2024).

¹⁰⁵ Sulyok, K. Protecting the Interests of Future Generations by the European Union. An overview of the existing powers and legal bases in EU law. Brüssel: Jesuit European Social Centre 2024, lk 4. – <https://jesc.eu/wp-content/uploads/2024/02/Sulyok-FG-EU-law.pdf> (12.02.2024).

¹⁰⁶ *Ibidem*, lk 8, 12–13.

¹⁰⁷ RKÜKo 5-20-3 (kogumispensioni reform) p 60. Riigikohus on sama seisukohta varem väljendanud: RKPJko 3-4-1-1-98; RKPJko 3-4-1-7-98.

¹⁰⁸ RKÜKo 5-20-3 p 60.

¹⁰⁹ RKÜKo 5-20-3 p 62.

tulevastele põlvedele elamiskõlblik looduskeskkond.¹¹⁰ Küll aga on küsitav, kas preambul annab kellelegi subjektiivse õiguse nõuda riigilt nimetatud kohustuste täitmist.

Kogumispensioni reformi põhiseaduslikkuse järelevalve taotluses väitis Vabariigi President, et kõnealune reform rikub põhiseaduse preambulist tulenevat põlvkondadevahelist kokkulepet, pannes tulevastele põlvedele ülemääraseid kohustusi riigi tuumikfunktsioonide täitmisel. Riigikohus ei võtnud Vabariigi Presidendi väidet analüüsides selget seisukohta, kas põlvkondadevaheline kokkulepe põhiseaduse preambulist tuleneb.¹¹¹ Kui preambulist tuleneb põlvkondadevaheline kokkulepe, peaks see tähendama võimalust nõuda leppe teiselt poolelt kokkuleppe austamist. Küsimus, kellel selline õigus tulevaste põlvkondade nimel oleks, on õiguskirjanduses vastuseta.

Presidendi väidet analüüsides järeldas Riigikohus, et „ei ole põhjust ka arvata, et vaidlustatud seadus mõjutaks tulevaste põlvede elu sedavõrd negatiivselt, et see võiks seada ohtu riigi püsimise ja tuumikfunktsioonide täitmise” ning see oli üks põhjustest, miks taotlus jäi tervikuna rahuldamata.¹¹² Riigikohtu järelausest nähtub, et kui seadus mõjutaks tulevase põlvi nii negatiivselt, et see ohustaks riigi püsimist ja tuumikfunktsioonide täitmist, oleks seadus põhiseaduse preambuliga vastuolus ning seetõttu põhiseadusvastane.¹¹³ Riigi tuumikfunktsioonid on need ülesanded, mida riik peab täitma põhiseaduse mõtte kohaselt ise ega või delegeerida eraõiguslikule juriidilisele isikule.¹¹⁴ Seega järelaudub Riigikohtu otsusest, et põhiseaduse preambulist tuleneb Riigikogule kohustus oma tegevusega mitte ohustada riigi püsimist ja tuumikfunktsioonide täitmist tulevikus. Kui Riigikogul kui seadusandlikul võimul on keelatud võtta vastu seaduseid, mis tulevikus selliseid ohte loovad, ning PS § 3 kohaselt teostatakse riigivõimu Eestis üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel, siis ei või ka ükski haldusakt ohustada riigi püsimist ja tuumikfunktsioonide täitmist. Õiguskirjandusest ega kohtupraktikast ei selgu siiski vastust küsimusele, kas sellise haldusakti vaidlustamisel on eraisikul võimalik tugineda ka vastuolule PS preambuli lõikega, mille kohaselt Eesti riik peab olema „pandiks praegustele ja tulevastele põlvedele nende ühiskondlikus edus ja üldises kasus”.

Kuigi põhiseaduse kommentaarides ega Riigikohtu praktikas ei leidu ühest vastust sellele, kas põhiseadusest tuleneb tulevastele põlvedele õiguseid, mida saab praegu maksma panna, osutus selles kohtuasjas võimalikuks esitada põlvkondadevahelise kokkuleppe konstruktsiooni kaudu väide

¹¹⁰ Kohtuasjas *Juliana v. Ameerika Ühendriigid* asus kohtunik Stanton eriarvamusele, et USA põhiseadus keelab „vabariigi sihiliku lõpetamise” ning kuna kliimamuutused on riigi püsivusele eksistentsiaalne oht, tuleneb põhiseadusest kohustus sellele tähelepanu pöörata. – Slobodian (viide 34), lk 584–585.

¹¹¹ RKÜKo 5-20-3.

¹¹² RKÜKo 5-20-3 p 63.

¹¹³ RKÜKo 5-20-3 p 61.

¹¹⁴ RKÜKo 3-1-1-86-07 p 21.

üksnes tulevaste põlvede kaitseks.¹¹⁵ Tulevaste põlvede õiguste kaitsmise kontekstis on see kõnekas, sest kõneleb tulevaste põlvede huve ohustava haldusakti põhiseaduspärasuse kontrolli võimalikkuse poolt. Keeruline oleks põhjendada olukorda, kus president saaks otseselt tulevaste põlvede kaitsele suunatud argumentidega vaidlustada seaduse põhiseaduspärasust, kuid tulevaste põlvede huve ohustava haldusakti kooskõla PS preambuliga keegi kontrollida ei saaks.

Lisaks põhiseaduse preambulile tõusetub tulevaste põlvede õiguste olemasolu küsimus ka põhiseaduse paragrahvide puhul. PS § 5 kohustab säästlikult kasutama eesti loodusvarasid ja loodusressursse kui rahvuslikku rikkust. Säte on kantud säästliku arengu ideest, mis sisaldab endas kohustust arvestada tulevikus elavate inimestega ning mitte põhjendamatult kitsendada nende vabadust.¹¹⁶ See säte asub põhiseaduse üldsätete peatükis ja on nii suure üldistusastmega, et vajab õiguslike tagajärgede tekitamiseks täpsustamist teiste õigusnormidega.¹¹⁷ PS § 5 on väärtusnorm ega tekita subjektiivseid õiguseid.¹¹⁸ Seetõttu ei saa keegi sellele vahetult tugineda, et kaitsta enda või teiste keskkonnaga seotud õiguseid.

Põhiseaduse teises peatükis tõusetub see küsimus seoses õigustega elule (PS § 16), perekonna- ja eraelu kaitsele (PS § 26), tervise kaitsele (PS § 28), vabale eneseteostusele (PS § 19 lg 1), diskrimineerimise keelu (PS § 12 lg 1 II lause) ning teiste põhiõigustega, mille realiseerimist kliimamuutused ohustavad. Käesoleva töö piiratud mahu tõttu analüüsitakse üksnes õigust elule, kuna seda võib pidada „kõige olulisemaks põhiõiguseks, sest see on eelduseks kõigi teiste õiguste ja vabaduste kasutamisele”¹¹⁹.

PS § 16 kohustab riiki tõhusalt reguleerima elule ohtlikke valdkondi ja tegevusi ning kohati astuma positiivseid samme inimelu kaitseks, eriti kui riik on ohust teadlik.¹²⁰ KHG heide süvendab kliimamuutuseid, millel on eluohtlikkuseni ulatuvad tagajärjed.¹²¹ Seega hõlmab PS § 16 esemeline kaitseala kaitset kliimamuutuste eluohtliku mõju eest.

PS § 16 kaitseb veel sündimata inimese elu vähem kui juba elavaid inimesi.¹²² Abordiõiguse kontekstis on leitud, et sätte esimesest lausest tuleneb riigile objektiivne kohustus kaitsta tulevast

¹¹⁵ RKÜKo 5-20-3.

¹¹⁶ Sarv, P. PSK § 5/47. – Eesti Vabariigi põhiseaduse kommentaarid. Eesti Teaduste Akadeemia Riigiõiguse Sihtkapital. 2023.

<https://pohiseadus.riigioigus.ee/v1/eesti-vabariigi-pohiseadus/i-uldsatted-ss-1-7/ss-5-loodusvarade-saastlik-kasutamine> (16.02.2024).

¹¹⁷ Kalmo, H. Üldsatted. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 2020. <https://pohiseadus.ee/sisu/3469/uldsatted> (16.02.2024).

¹¹⁸ Sarv (viide 116), PSK § 5/57.

¹¹⁹ Roosma, P. PSK § 16/1. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 2020. https://pohiseadus.ee/sisu/3487/paragrahv_16 (16.02.2024).

¹²⁰ Roosma (viide 119), PSK § 16/10.

¹²¹ IPCC (viide 3), lk 6.

¹²² Roosma (viide 119) PSK § 16/26.

elu, kuid mitte subjektiivset õigust nõuda veel sündimata loote elu kaitsmist.¹²³ Kui aga taandada keskkonnaküsimustes riigi kohustus kaitsta tulevaste põlvete õigust elule, st säilitada nende eluks vajalikke looduslikke tingimusi, üksnes objektiivseks kohustuseks, on oht, et tulevikus elavate inimeste õigus elule muutub illusoorseks. Jaatades tulevikus elavate inimeste õigust elule alates nende sünnist, sest sündides on nad inimesed ja inimõiguste kehtivusele ei ole seatud lõpptähtaega, kuid teisalt lubades juba sündinud inimestel hävitada tulevaste inimeste eluks vajalikke keskkonnatingimusi, võimaldamata tulevastele inimestele selle eest tõhusat kaitset, muutub nende õigus elule sisuliselt realiseerimatuks. Sel juhul jääb tulevikus elavate inimeste õigusest elule alles üksnes õigusteoreetiline konstruktsioon, mille realiseerimist takistab eelnevate inimeste põhjustatud faktiline pöördumatu keskkonnakahju, eeskätt kliimakriisi süvendamine. Inimõiguste režiim peab aga pakkuma tõhusat kaitset õigusrikkumiste eest.¹²⁴ Seetõttu peaks juba praegu saama kaitsta tulevaste põlvete õigust elule, täpsemalt eluks vajalikke keskkonnatingimusi. Sellega kaasnev sekkumine praegu elavate inimeste õigustesse oleks oluliselt väiksem võrreldes loote kaitsmisega ega hõlmaks kellegi isikuõiguse riivet. Sekkumine kujutaks endast eelkõige praegu elavate inimeste kohustamist mitte rohkem kahjustama looduse tasakaalu ning seda vajadusel parandama, mis ei ole PS § 53 esimese lause tõttu Eesti õiguses sugugi tundmatu kohustus. Sealjuures saaksid sellest näiteks puhtama õhu ja parema tervise kaudu otseselt kasu ka need samad hetkel elavad inimesed.¹²⁵

KeÜS-s on sätestatud lisaks õigusele puhtale keskkonnale, mida on juba eespool käsitletud, ka ettevaatuspõhimõte (KeÜS § 11), loodusvarade säästliku kasutamise põhimõte (KeÜS § 13) ning lõimimisepõhimõte (KeÜS § 9), mis kõik kohustavad arvestama tulevikus elavate inimeste huvidega. Nii ettevaatus-¹²⁶ kui lõimimisepõhimõte on olulised säästva arengu edendamiseks, mis on oma olemuselt põlvkondadeülene.¹²⁷ Ettevaatuspõhimõtte kohta on H. Veinla leidnud, et see väljendab põlvkondadevahelist naabrussuhet.¹²⁸ KeÜS § 13 esimene lause kohustab loodusvarade kasutamisel silmas pidama nende jätkumist võimalikult pikaks ajaks, mis „osundab /.../ põlvkondadeülesele seosele”.¹²⁹ Nõnda viib seadusandja KeÜS-s loodusvarade säästliku kasutamise põhimõtet sätestades ellu põhiseaduse preambulist ja §-st 5 võrsuvaid ideid.¹³⁰ KeÜS §-des 9, 11 ja 13 on aga sätestatud õiguspõhimõtted, millest ei tulene kellelegi subjektiivseid õiguseid.

¹²³ Alexy, R. Põhiõigused Eesti põhiseaduses. – *Juridica* 2001/Eriväljaanne, lk 85.

¹²⁴ Norwegian Institution for Human Rights (viide 104).

¹²⁵ IPCC (viide 3), lk 26.

¹²⁶ Veinla (viide 44), lk 15.

¹²⁷ Kask jt (viide 16), KeÜS § 9/2.

¹²⁸ Veinla (viide 44), lk 15.

¹²⁹ Kask jt (viide 16), KeÜS § 13/1.

¹³⁰ Kask jt (viide 16), KeÜS § 13/1.

1.5. Vahejärelalus tulevaste põlvede õiguste olemasolu kohta

Õigusfilosoofilistes aruteludes tulevaste põlvede õiguste olemasolu üle on esitatud nii poolt- kui vastuargumente. Tulevaste põlvede õiguste jaatamise poolt on eelkõige veendumus, et tulevikus elavatel inimestel saavad olema praegu elavate inimestega samaväärsed inimõigused, mille realiseerimiseks vajavad nad looduslikke tingimusi. Õiguste eitamist toetab ennekõike tõsiasi, et tulevased põlved ei ole veel sündinud, mistõttu ei ole olemas õigussubjekti selle tavapärase tähenduses, kes saaks tulevaste põlvede õiguseid kanda. Kuna õiguskirjanduses on tugevalt esindatud mõlemad seisukohad ja konsensust pole kujunenud, võetakse selle töö teise osa eelduseks, et õigusfilosoofiliselt on tulevaste põlvede õiguste olemasolu vähemalt võimalik.

Hulgas kliima- ja inimõigustealastes õigusaktides on mõnel viisil – näiteks preambulis, sättes otsesõnu või kaudselt – osutatud tulevastele põlvede õigustele. Eesti õiguskirjanduses ja kohtupraktikas sisuliselt puudub tulevaste põlvede õiguste käsitus, mistõttu on selles töös võimatu võtta lõplikku seisukohta, kas ja mis viisil tunnustatakse ning kaitstakse Eesti õiguses tulevaste põlvede õiguseid. Samas leiab tulevaste põlvede õiguste olemasolule toetust kogumispensioni reformi lahendist, Århusi konventsioonist ja KeÜS-st. Seetõttu ei saa tulevaste põlvede õiguste olemasolu välistada. Edasises analüüsis lähtutakse eeldusest, et tulevaste põlvede õiguste kaitsmine käesoleval hetkel on põhimõtteliselt õiguslikult võimalik.

2. Kaebeõiguse subjektid

PS § 15 sätestab õiguse pöörduda oma õiguste ja vabaduste rikkumise korral kohtusse ning õiguse nõuda seaduse, õigusakti või toimingu tunnistamist põhiseadusvastaseks. Koos PS §-ga 14 moodustub neist kohtupõhiõigus, mille sisuks on õigus pöörduda kohtusse, saada kohtult tegelikku kaitset oma õigustele ning kogeda ausat menetlust.¹³¹

PS § 15 lg 1 kohaselt on kohtupõhiõiguse kandjaks „igaüks”, see tähendab iga põhiõigusvõimelist isikut.¹³² Põhiõigusvõimeliste isikutena tuleb PS § 9 kohaselt mõista Eesti ja välisriikide kodanikke ja kodakondsuseta inimesi, samuti juriidilisi isikuid niivõrd, kuivõrd on konkreetse põhiõiguse laienemine neile kooskõlas „juriidiliste isikute üldiste eesmärkide ja selliste õiguste, vabaduste ja kohustuste olemusega”. Füüsilistele isikutele on põhiõigused alates nende sünnist.¹³³ Kuna tulevaste põlvkondade liikmed ei ole veel sündinud, ei ole nad praegu põhiõigusvõimelised ning ei saa olla ka kohtupõhiõiguse kandjaks.¹³⁴ Sellele vaatamata võib seadusandja tulevastele põlvedele anda õiguse oma õiguste kaitseks kohtusse pöörduda, kuid põhiseadusest sellist põhiõigust ei tulene.¹³⁵ Otsesõnu tulevaste põlvede õiguste kaitseks ei ole seadusandja kellelegi kohtusse pöördumise õigust andnud.

Haldusajade menetlust reguleerib halduskohtumenetluse seadustik (HKMS § 1 lg 1). Halduskohtusse saab kaebuse esitada isik või seaduses sätestatud juhul ka isikute ühendus (HKMS § 16). Kaebuse esitamiseks peab kaebajal olema kaebeõigus (HKMS § 44). Kaebust on lubatud esitada oma subjektiivsete õiguste kaitseks ning seaduses sätestatud juhul ka muul eesmärgil, nt teise isiku või avaliku huvi kaitseks (HKMS § 44 lg 1 ja 2). Järgnevalt analüüsitakse kolme isikute kategooriat, kellel võiks olla kaebeõigus halduskohtusse pöördumiseks ja tulevaste põlvede õiguste kaitsmiseks märkimisväärse kliimamõjuga otsuse tagajärgede eest.

2.1. Keskkonnaühendused

KeÜS-ga on laiendatud keskkonnaühenduste õigust pöörduda keskkonnaasjades halduskohtusse. Selleks peavad olema täidetud kolm KeÜS § 30 lg-s 2 ning HKMS § 41 lg-s 2 sätestatud tingimust. Esiteks peab kaebaja olema valitsusväline keskkonnaorganisatsioon KeÜS § 31 tähenduses, st mittetulundusühing või sihtasutus, kelle põhikirjaline eesmärk on keskkonnakaitse ning kes oma tegevusega edendab keskkonnakaitset (KeÜS § 31 lg 1 p 1). Kaebaja võib olla ka juriidiliseks isikuks mitteolev ühendus, näiteks seltsing (VÕS § 580 lg 1)¹³⁶, kes liikmete kirjaliku kokkuleppe

¹³¹ Pilving, I. PSK § 15/1. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 2020. <https://pohiseadus.ee/sisu/3486> (03.01.2024).

¹³² Pilving (viide 131), PSK § 15/15.

¹³³ Albi, K. PSK § 9/3. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 2020. <https://pohiseadus.ee/sisu/3480> (03.01.2024).

¹³⁴ Pilving (viide 131), PSK § 15/16.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ RKHKo 3-3-1-43-06.

alusel edendab keskkonnakaitset ja esindab olulise osa kohalike elanike seisukohti (KeÜS § 31 lg 1 p 2). Teiseks peab vaidlustatav haldusakt või sooritatud toiming seonduma organisatsiooni keskkonnakaitseliste eesmärkide või senise keskkonnakaitselise tegevusvaldkonnaga (KeÜS § 30 lg 2). Kolmandaks peab nendega seonduma ka kaebuse alus HKMS § 41 lg 2 tähenduses.¹³⁷ Keskkonnakaitse mõiste KeÜS-s on lai¹³⁸ ning hõlmab muuhulgas ka keskkonnaelementide kaitset inimese tervise ja heaolu tagamise eesmärgil, samuti looduse ja loodusliku kultuuripärandi uurimist ja tutvustamist (KeÜS § 31 lg 2). Kui kolm tingimust on täidetud, st kaebaja on keskkonnaorganisatsioon ja kaebuse ese ning alus on seotud tema eesmärkide või tegevusega keskkonna kaitseks, siis KeÜS § 30 lg 2 kohaselt eeldatakse kohtusse pöördudes, et keskkonnaorganisatsiooni huvi on põhjendatud või et tema õiguseid on rikutud.

KeÜS § 30 eesmärk „on võimaldada keskkonnaorganisatsioonide poolt avaliku ja kollektiivse huvi kaitsmist, hoolimata sellest, kas otsused puudutavad konkreetseid üksikisikuid või mitte”¹³⁹. Seega võivad keskkonnaorganisatsioonid vaidlustada haldusorgani tegevust muuhulgas juhul, kui tegevus puudutab ainult avalikku huvi või nii avalikku huvi kui ka üksikisikute subjektiivseid õiguseid.¹⁴⁰ Avalik huvi võib olla näiteks risk, et Eesti ei suuda täita õiguslikku kohustust piirata kliimasoojenemist.¹⁴¹ Riigikohtunik I. Pilvingu hinnangul moodustavad avaliku huvi ka „paljude inimeste õigused kogumis”.¹⁴² Olukorras, kus haldusakt või toiming kahjustab palju inimeste õiguseid, kuid seost konkreetsele inimesele osaks saava õigusrikkumisega on keeruline tõendada, on keskkonnaorganisatsioonil kaebeõigus nende inimeste õiguste ehk avaliku huvi kaitsmiseks.¹⁴³ KHG heite tekitamist lubava haldusakti andmine on üks selline olukord, sest iga atmosfääri lisatav kogus KHG toob lähiaastakümnetel ning ka kaugemas tulevikus kaasa sagedasemaid ekstreemseid ilmastikuolusid, mis toovad inimestele üle maailma kaasa põhiõiguste tugevate riiveteni ulatuvat kahju.¹⁴⁴ Seega on KHG heite atmosfääri paiskamise puhul tegemist olukorraga, kus riivatakse palju inimeste õiguseid ehk mille peatamise vastu on avalik huvi. Sealjuures ei ole tähtsust sellel, et inimesed, kelle õiguseid haldusakt riivab, sünnivad alles tulevikus, sest Eestis inimeste eluks ja eneseteostuseks vajalike keskkonnatingimuste tagamisele suunatud avalikul huvil ei ole lõpptähtaega. Seetõttu on keskkonnaorganisatsioonil KHG heidet lubava haldustegevuse vaidlustamiseks kaebeõigus.

¹³⁷ RKHKo 3-16-1472 p 17.

¹³⁸ RKHKm 3-21-1360 p 15.

¹³⁹ Kask jt (viide 16), KeÜS § 30/2.2.

¹⁴⁰ Kask jt (viide 16), KeÜS § 30/2.2.

¹⁴¹ RKHKm 3-20-771 p 21.

¹⁴² Kontro, K. Maksumaksja raha eest ehitatav õlitehas ei pruugi eales tööle hakata. – Eesti Päevaleht 17.10.2023. <https://roheportaal.delfi.ee/artikkel/120239566/maksumaksja-raha-eest-ehitav-olitehas-ei-pruugi-eales-toole-hakata> (03.01.2024).

¹⁴³ *Ibidem*.

¹⁴⁴ IPCC (viide 3), lk 12–13.

Keskkonnaühenduste kaebeõiguse puhul väärrib tähelepanu küsimus, milliste põhikirjaliste eesmärkidega keskkonnaühendusel on kaebeõigus tulevaste põlvete õiguste kaitseks kliimamuutuste eest. Ilmselgeks võib pidada sellise keskkonnaühenduse kaebeõigust, kelle otsene põhikirjaline eesmärk on kliimamuutuste pidurdamine. Kuna kliimamuutustel on inimtervisele kahjulikud tagajärjed, ei tohiks olla vaidlust selles, et keskkonnanähtused inimtervise tagamiseks kaitsval keskkonnaühendusel on kaebeõigus vähemalt kliimamuutustega tulevikus kaasneva tervisemõju alusel. Ajaloolises Urgenda kohtuasjas tunnustas kohus keskkonnaühenduse kaebeõigust tulevaste põlvete kaitsmisel, sest nende põhikirjaline eesmärk oli püüda jätkusuutliku ühiskonna poole.¹⁴⁵ Kohus leidis Brundtlandi raportile tuginedes, et jätkusuutlikul ühiskonnal on põlvkondadevaheline mõõde ning praeguste ja tulevaste põlvete keskkonnanähtuste õiguste kaitsmine aitab saavutada jätkusuutlikku ühiskonda.¹⁴⁶ Ka Eesti õiguskirjanduses on tunnustatud selle raporti olulisust,¹⁴⁷ mistõttu on usutav, et Eestiski võiks sarnase põhikirjalise eesmärgiga keskkonnaühendusel sarnaste väidete esitamiseks olla kaebeõigus.

2.2. Lapsed

LÕK art 1 kohaselt on laps alla 18-aastane inimene ja Eesti õigusaktid ei näe sellest ette erandeid, kuigi seadusandja on andnud õiguseid ka alla 18-aastastele. Olenevalt sellest, kuidas täpselt määratleda tulevase põlvkondi, võivad need hõlmata lisaks tulevikus sündivatele inimestele ka juba praegu elavaid lapsi, sest nende elu seisab suures osas alles ees (vt lähemalt ptk 1.2). Tulevaste põlvete mõiste laiendamine juba sündinud lastele võib mõjutada seda, millised abinõud on sobivad kõnealuste inimeste kaitsmiseks, sest kaaluda tuleb korraga nii abinõude lühiajalist mõju (praegu elavatele lastele) kui pikaajalist mõju (tulevikus elavatele inimestele).¹⁴⁸

2.2.1. Halduskohtumenetluste teovõime

Kuna alaealistel on TsÜS § 8 lg 2 kohaselt piiratud teovõime, ei ole neil halduskohtumenetluses teovõimet, v.a seaduses sätestatud erandjuhtudel (HKMS § 25 lg 1). Teovõimetul inimesel ei luba kohus iseseisvalt halduskohtumenetluses osaleda ning tema esitatud avaldus jäetakse läbi vaatamata, kui teovõimetu inimese esindaja avaldust tähtaegselt heaks ei kiida (HKMS § 26 lg 1).

Ühe erandjuhuna on ette nähtud, et vähemalt 15-aastaselt alaealistel on halduskohtumenetluses teovõime, kui ta saab kohtu hinnangul oma toimingutest halduskohtumenetluses aru ning ei

¹⁴⁵ Haagi kohtu otsus 24.06.2015 nr ECLI:NL:RBDHA:2015:7196 (ametlik ingliskeelne tõlge avaldatud 24.06.2015). – <https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ecli:nl:rbdha:2015:7196> (14.02.2024).

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ Triipan, M. PSK § 5/7. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 2020. – https://pohiseadus.ee/sisu/3474/paragrahv_5 (14.02.2024); Sarv (viide 116), PSK § 5/46.

¹⁴⁸ Slobodian (viide 34), lk 588.

kahjusta enda ega oma lähedaste huve (HKMS § 25 lg 3). Seda on kohus kohustatud hindama.¹⁴⁹ Alla 15-aastaselt alaealisel ei ole halduskohtumenetluses teovõimet ehk ta ei saa iseseisvalt halduskohtumenetluses osaleda. Seega saab vähemalt 15-aastane laps iseseisvalt halduskohtusse pöörduda.

HKMS § 31 lg 1 kohaselt võib menetlusosaline osaleda halduskohtumenetluses isiklikult või esindaja kaudu. Lapse seaduslik esindaja on tema hooldusõiguslik vanem (PKS § 120 lg 1). Volitatud esindajaks võivad mh olla advokaat või muu õigusteadusliku kõrgharidusega inimene, teine kaebaja või esindatava menetlusosalise üleneja sugulane (HKMS § 32 lg 1). Esindaja peab olema teovõimeline (HKMS § 32 lg 5). Seega saaksid igas vanuses lapsed osaleda halduskohtumenetluses kaebajana esindaja kaudu ning vanemad saaksid algatada kohtuasja lapse nimel. Kohus võib vajaduse korral lapsele määrata esindaja. Kui kohtu määratud esindaja last menetluses esindab, siis HKMS § 31 lg 3 ja TsMS § 217 lg 7 koosmõjus ei ole vanematel õigust selles menetluses last esindada.

2.2.2. Õiguste riive

Lisaks haldusprotsessiteovõimele peab lapsel tulevaste põlvete kaitseks kohtusse pöördumisel olema ka kaebeõigus HKMS § 44 tähenduses. Selleks peab kaebaja tõendama oma õiguste riive (HKMS § 44 lg 1) või seaduses ette nähtud võimaluse esitada kaebus teise isiku õiguse või avaliku huvi kaitseks (HKMS § 44 lg 2). Seaduses ei ole sätestatud lastele võimalust pöörduda halduskohtusse teiste olevikus või tulevikus elavate laste õiguste või avaliku huvi kaitseks¹⁵⁰ ning ka Riigikohus on oma praktikas hoidunud kaebeõiguse laiendamist teiste isikute õiguste või avaliku huvi kaitse suunas. Seetõttu peavad lapsed kohtusse pöördudes tõendama, et vaidlustatav haldusakt riivab kliimakriisi süvendamisega mõnd nende subjektiivset avalikku õigust. Lisaks peab kaebus olema sobiv, et kaitsta lapsi väidetava õiguse rikkumise eest.¹⁵¹

Kaebeõiguse kontrollimiseks on Riigikohus tunnustatud nii adressaaditeooriat kui kaitsenormiteooriat.¹⁵² Esimese puhul on kaebeõigus alati olemas koormava haldusakti adressaadil vähemalt seetõttu, et koormav haldusakt riivab adressaadi üldist vabadusõigust. See aga ei lahenda kaebeõiguse küsimust kohustamiskaebuse puhul või kolmanda isiku poolt esitatud tühistamiskaebuse puhul. Lapsele adresseeritud haldusakti, mis kohustaks teda kliimamuutuseid süvendama, on raske ette kujutada. Seepärast ei sobi adressaaditeooria laste õiguste kaitsmiseks

¹⁴⁹ Piir, R. HKMS § 25/II 2, III. – Halduskohtumenetluse seadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2013.

¹⁵⁰ Ainus erand on planeerimisseaduses (PlanS) ette nähtud igäühe õigus vaidlustada avaliku huvi kaitseks teatud liiki planeeringuid (PlanS § 54, 94, 123, 141; RKHKm 3-22-1312 p 9). Kuna nende seos KHG heite tekkimisega on kaudsem, siis neid käesoleva töö mahu piiratuse tõttu ei käsitleta. – Planeerimisseadus. RT I, 30.06.2023, 57.

¹⁵¹ Vene, E. HKMS § 44/B I. – Halduskohtumenetluse seadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2013.

¹⁵² RKEKm 3-3-1-8-01 p 22; RKEKo 3-3-1-15-01 p 22.

kliimamuutuste eest. Kaitsenormiteooria kohaselt on isikul kaebeõigus, kui väidetavalt rikutud õigusakti säte kaitseb lisaks avalikele huvidele ka üksikisiku huve. Sel juhul on isikul halduskohtus kaitstav subjektiivne õigus nõuda sättest kinnipidamist.¹⁵³ Subjektiivsete õigustena, mida KHG heidet lubav haldusakt riivab, võivad ennekõike tulla kõne alla õigus elule (EIÕK art 2, PS § 16, LÕK art 6), era- ja perekonnaelu puutumatus (EIÕK art 8 lg 1), diskrimineerimise keeld (EIÕK art 14, PS § 12 lg 1, LÕK art 2 lg 1), õigus tervise kaitsele (PS § 28 lg 1, LÕK art 24 lg 1), õigus puhtale keskkonnale (KeÜS § 23 lg 1, LÕK) ja lapse õigus, et teda puudutavates otsustes seatakse esikohale tema parimad huvid (LÕK art 3 lg 1) (vt täpsemalt ptk 1.4.1). Lapse õiguste kaitseks KHG heite tagajärgede eest on asjakohane just kaitsenormiteooria. See, millise õiguse riivele on kaebuses võimalik tugineda, sõltub konkreetsetest asjaoludest, muuhulgas kaebaja isikust, elukohast ja vaidlustatava tegevuse kliimamõjust.

Kaebuse esitamiseks ei pea kaebaja õiguste riive väidetavalt õigusvastase haldusakti või toiminguga olema intensiivne ega isegi kindel – piisab riive võimalikkusest esitatud asjaolude valguses.¹⁵⁴ Kaebuse võib jätta menetlemata üksnes juhul, kui pole kahtlust, et väidetavad asjaolud ei saa mitte mingil viisil kaebaja õigused ja vabadusi riivata.¹⁵⁵ Kliimamuutuste puhul on võimatu tõendada ühest põhjuslikku seost konkreetse haldusaktiga lubatava KHG heite ja kaebajale osaks saava kahjuliku tagajärje vahel, sest tohtu paljude KHG heite allikate mõju kliimale on üksteisest läbi põimunud. Samas ei saa välistada ühegi tonni KHG heitega kaasnevat kahjulikku mõju konkreetsele isikule. Vastupidi, teadlased on üksmeelel selles, et iga kraadi murdosa üleilmse temperatuuri tõusu suurendab oluliselt kliimamuutustega seotud riske ja kahjulikke tagajärgi,¹⁵⁶ mille hulka kuuluvad ajas süvenevad ohud elule ja tervisele.¹⁵⁷ Seetõttu ei saa välistada ühegi KHG heidet lubava haldusakti kahjulikku mõju praegu ning tulevikus elavate inimeste elule ja tervisele, mis võib ulatuda nende õiguste rikkumiseni.

Siit tõusetub küsimus, kas sel juhul on lastel kaebeõigus iga KHG heidet lubava haldusakti vaidlustamiseks, et kaitsta end kliimamuutuste tagajärgede eest. Arvestades seda, kui kiiresti on vaja kliimakriisi pidurdamiseks KHG heidet vähendada ning kliimasüsteemis sisalduvate murdepunktide ületamise ohtu, ei pruugi see olla ülemäärane.¹⁵⁸ Teisalt võib see kaasa tuua halduskohtute koormuse märkimisväärsesse kasvu.

¹⁵³ Vene (viide 151), HKMS § 44/B II.

¹⁵⁴ RKHKo 3-17-1930 p 13; RKHKm 3-17-981 p 11; RKHKm 3-17-505 p-d 8 ja 9.

¹⁵⁵ RKHKm 3-17-981 p 11; RKHKm 3-17-505 p 8.

¹⁵⁶ IPCC (viide 3), lk 14.

¹⁵⁷ IPCC (viide 24), lk 92.

¹⁵⁸ IPCC (viide 3), lk 21, 18.

Kui asuda seisukohale, et iga tonni KHG heidet lubava haldusakti vaidlustamise õigus oleks ülemäära lai, tuleks määrata KHG heite künnis, mida ületavat kogust lubavat haldusakti saaks vaidlustada. Riigikohus on võtnud seisukoha, et kui haldusaktiga lubatav KHG heitkogus seab ohtu Eesti riikliku või sektoripõhise KHG heite vähendamise eesmärgi täitmise, on kindlasti tegemist olulise KHG heitkogusega, mida tuleb KeÜS § 10 kohaselt taluda üksnes erandjuhtudel.¹⁵⁹ Autor nõustub selle seisukohaga, kuid leiab, et inimõiguste kaitseks vajaliku miinimumkünnise jaoks on see põhjendamatult kõrge. Nimelt ei ole Eesti KHG heite vähendamise eesmärgid¹⁶⁰ kooskõlas Eesti proportsionaalse osaga üleilmsest süsinikueelarvest, mis vastab kliimasoojenemise piiramisele 1,5 või 2 kraadini (vt arvutuskäiku allpool). Seega isegi kui kõik teised riigid jääksid enda proportsionaalse süsinikueelarve piiresse ja Eesti vähendaks oma KHG heidet täpselt riiklike eesmärgi täites, oleks Eesti tegevuse tõttu võimatu hoida üleilmset kliimasoojenemist 1,5 või 2 kraadi piires. EIÕK artiklid 2 ja 8 kohustavad iga riiki panustama „oma osa” üleilmse KHG heite vähendamisse ja sellest kohustusest ei vabasta riiki tõsiasi, et tema territooriumilt lähtuv heide on võrreldes muu maailmaga väike.¹⁶¹ Samasisuline kohustus tuleneb Eestile ka põhiseadusest.¹⁶² Seetõttu leiab autor, et juba see, kui haldusaktiga lubatav KHG heitkogus seab ohtu Eesti suutlikkuse jääda nimetatud süsinikueelarve piiresse, peaks andma isikule võimaluse seda oma õiguste kaitseks vaidlustada.

Ühe riigi proportsionaalset osa maailma süsinikueelarvest saab välja arvutada erinevate põhimõtete põhjal. Jaotuse aluseks on teaduskirjanduses võetud näiteks riigi rahvaarvu osakaal maailma rahvaarvust, maksevõime või arengutase.¹⁶³ Kuna Eesti proportsionaalset osa maailma süsinikueelarvest ei ole ametlikult välja arvutatud,¹⁶⁴ võetakse selles töös lihtsuse otstarbel proportsionaalsuse kriteeriumiks üksnes Eesti rahvaarvu osakaal maailmast.

Selleks, et hoida kliimasoojenemist 66% tõenäosusega 1,5 kraadi piires, oli 2018. a alguseks maailma süsinikueelarvest alles jäänud ligi 500 miljardit tonni CO₂ ekvivalenti (CO₂e).¹⁶⁵ See tähendab, et jagades selle võrdselt 2018. a elanud 7,68 miljardi inimese vahel,¹⁶⁶ oli ühe inimese osa umbes 65 tonni. Eestis paiskus aastatel 2018–2022 ühe elaniku kohta atmosfääri kokku ligi 62 tonni

¹⁵⁹ RKHKo 3-20-771 p 22.

¹⁶⁰ Kliimapoliitika põhialused aastani 2050. – RT III, 10.02.2023, 3; Eesti 2035. Vabariigi Valitsuse tegevuskava, lk 2. https://valitsus.ee/sites/default/files/documents/2023-06/Eesti%202035_tegevuskava_veebi2.pdf (23.04.2024).

¹⁶¹ Hollandi riigikohus (viide 103).

¹⁶² RKHKo 3-20-771 p 48.

¹⁶³ Tamm, K., Pedusaar, T. Planetaarsete piiride kontseptsioon. Ülevaade ja rakendamise väljavaated Eestis. Stockholm Environment Institute: *sine loco* 2024, lk 10–11.

¹⁶⁴ *Ibidem*, lk 9, 19.

¹⁶⁵ IPCC (viide 27), C.1.3.

¹⁶⁶ Ritchie, H. jt. Population Growth. – <https://ourworldindata.org/population-growth> (07.03.2024).

CO₂e¹⁶⁷ ning KHG heide Eestist jätkus ka 2023. aastal. Järelikult sai Eesti rahvaarvu põhjal proportsionaalne osa maailma 1,5 kraadi süsinikueelarvest 2023. a lõpuks atmosfääri paisatud. Seega iga tonn KHG, mida lubatakse Eesti pinnalt atmosfääri paisata, suurendab Eesti süsinikueelarve ületamist ning süvendab riske inimeste inimõiguste realiseerimisele tulevikus. Seetõttu peaks ikkagi olema lubatud iga KHG heidet lubavat haldusakti vaidlustada.

Et seadusandja ei ole lastele andnud tulevaste põlvete esindamiseks õigust ning Riigikohus on hoidunud kaebeõiguse laiendamisest teiste isikute õiguste või avaliku huvi kaitseks, on lastel võimalik esitada kaebus üksnes iseenda subjektiivsete õiguste kaitseks kliimamuutuste tagajärgede eest. Kuna praeguste otsuste mõju kliimamuutustele avaldub rohkem kui kümnendi pärast (vt ptk 1.1), kaitsevad lapsed sellise kaebuse esitamisega enda õiguseid tulevikus. Sellega aitavad nad faktiliselt kaasa ka kõigi teiste tulevikus elavate inimeste, sh praegu sündimata inimeste õiguste kaitsele kliimamuutuste eest.¹⁶⁸

2.3. Kohalikud omavalitsused

Õiguskirjanduses on väljendatud seisukohta, et kohaliku piirkonnaga seotud põlvkondadeülesed kogukonnad võivad eriliselt sobida tulevaste põlvete õiguseid kliimamuutuste eest kaitsma, kuna selle käigus seisavad nad ennekõike enda kogukonnaliikmete õiguste eest. Konkreetse kogukonna tulevaste liikmete kliimaalaseid riske on hõlpsam piiritleda kui kogu riigi või inimkonna tulevaste põlvete liikmete omi. Seetõttu on kohaliku kogukonna liikmete vajadused kaitse järele kergemini põhjendatavad.¹⁶⁹ Eestis võiks selliseks kaebajaks olla kohaliku omavalitsuse üksus, kes võiks saada esitada väiteid enda territooriumil tulevikus elavate inimeste kaitseks.

HKMS § 44 kohaselt on KOV-l kaks võimalust kaebusega halduskohtu poole pöördumiseks. Esiteks annab HKMS § 44 lg 4 KOV-le õiguse pöörduda halduskohtusse teise avaliku võimu kandja vastu oma õiguste, sh omandiõiguse ja halduslepingust tuleneva õiguse kaitseks. Teiseks näeb HKMS § 44 lg 5 KOV-le ette võimaluse esitada halduskohtule kaebus juhul, kui teise avaliku võimu kandja haldusakt või toiming takistab või raskendab oluliselt selle kohaliku omavalitsuse üksuse ülesannete täitmist. Kohtupraktika on HKMS § 44 lg 5 sisustamisel vastuoluline: Riigikohus on leidnud nii seda, et selle sätte alusel ei ole KOV üksuse kaebeõigus piiratud üksnes enesekorraldusõiguse sfääriga,¹⁷⁰ kui ka seda, et HKMS § 44 lg 5 alusel kohtusse pöördumiseks

¹⁶⁷ Kliimaministeerium. Esialgsed inventuuritulemused 2022. – <https://kliimaministeerium.ee/media/10933/download> (07.03.2024). Statistikaamet. Rahvaarv. – <https://www.stat.ee/et/avasta-statistikat/valdkonnad/rahvastik/rahvaarv> (07.03.2024).

¹⁶⁸ Bell (viide 38), lk 104.

¹⁶⁹ Slobodian (viide 34), lk 579.

¹⁷⁰ RKHKo 3-3-1-52-13 p 27.

peab kaebaja tuginema enesekorraldusõiguse rikkumisele.¹⁷¹ Küll aga on Riigikohtu praktikas selge, et selle sätte alusel kaebeõiguse kindlaks tegemisel tuleb ennekõike kontrollida seda, kas vaidlustatava haldusakt või toiming takistab KOV ülesannete täitmist piisava tõenäosusega.¹⁷² Nii HKMS § 44 lg 4 kui lg 5 alusel kaebeõiguse tunnistamiseks peab KOV kohtusse pöördudes tõendama vaidlustatava haldusakti puutumuse oma õiguste või KOV ülesannete täitmisega ja põhjusliku seose haldusakti ning KOV-i ohustava tagajärje vahel. Kliimamuutuste seos KOV ülesannete täitmisega on lihtsamini mõistetav kui KOV õigustega, mistõttu analüüsitakse selle töö piiratud mahu tõttu võimaliku kaebeõiguse alusena ainult HKMS § 44 lg-s 5 sätestatud võimalust.

Kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse (KOKS) § 6 lg 1 kohaselt kuuluvad KOV üksuse ülesannete hulka ruumilise planeerimise ning elamu- ja kommunaalmajanduse korraldamine, puhta joogivee kättesaadavuse ja kanalisatsiooni toimivuse tagamine.¹⁷³ Kliimakriisi ägendes sagenevad ning süvenevad ekstreemsed ilmastikuolud, nt kuumalained, põuad, sajuhood ning tormid. Esimesed neist võivad muuhulgas kaasa tuua veevarude vähenemise, mis raskendavad veevarustuse tagamise ülesande täitmist. Veeringe häirete tagajärjel kasvab üleujutusohu, mis mõjutab ruumilist planeerimist ning puhta vee kättesaadavust ja kanalisatsiooni toimivust.¹⁷⁴ Tegemist ei ole pelgalt seosega KOV seaduslike ülesannetega, vaid kliimamuutuste loetletud tagajärgede ületamine seab KOV üksuse ette varasemast rohkem logistilisi, majanduslikke ja sotsiaalseid raskuseid. Need võivad oluliselt raskendada KOKS § 6 lg-s 1 loetletud ülesannete täitmist HKMS § 44 lg 5 tähenduses.

Sõltuvalt looduslikest tingimustest, elanike paiknemisest ja teistest eripäradest on mõni KOV kliimamuutuste tagajärgedele eriliselt haavatav. Mõne KOV jaoks kriitiliste temperatuuri tõusu piiride tuvastamine on fakti-, mitte õiguslik küsimus. Kuigi üldised kliimasoojenemisega kaasnevate muutuste trendid on teada, ei ole üleilmse keskmise temperatuuri tõusu seost nende ohtudega Eestis täpselt uuritud. Sellegipoolest pole alust kahelda üle maailma kehtivas tõsiasjas, et „iga mürdosa üleilmset soojenemist süvendab mitmeid ja üheaegseid ohte”¹⁷⁵.

Kui mõni haldusorgan annab haldusakti, mis lubab olulise koguse KHG paiskamist atmosfääri, panustab see üleilmse õhutemperatuuri tõusu. KOV üksusel võiks olla HKMS § 44 lg 5 alusel sellise haldusakti vaidlustamiseks kaebeõigus vähemalt siis, kui haldusakti tagajärjel ületab Eesti kumulatiivne KHG heide Eesti proportsionaalset osa maailma süsinikueelarvest, mis vastab selle

¹⁷¹ RKHKo 3-3-1-74-15 p 13.

¹⁷² RKHKm 3-3-1-41-13 p 21.

¹⁷³ Kohaliku omavalitsuse korralduse seadus. – RT I, 30.06.2023, 28.

¹⁷⁴ Orru, K., Tillmann, M. Haldussüsteemi kohanemine kliimamuutustega kaasnevate terviseprobleemidega. – Kliimamuutustega kohanemine Eestis – valmis vääramatuks jõuks? Tartu: Tartu Ülikool 2015, lk 115–116.

¹⁷⁵ IPCC (viide 3), lk 12.

KOV ülesande täitmise seisukohalt kriitilisele temperatuuri tõusule (vt Eesti proportsionaalse osa kohta maailma süsinikueelarvest lähemalt ptk 2.2.2). Niisugusel juhul aitaks haldusakt vaieldamatult kaasa globaalse keskmise temperatuuri tõusmisele üle KOV ülesande täitmise seisukohalt kriitilise lävendi ja seda isegi juhul, kui kõik teised riigid täidaksid rahvusvahelisest õigusest tulenevat kohustust teha „oma osa” üleilmse kliimasoojenemise peatamisest. Nõnda oleks olemas põhjuslik seos haldusakti ning tagajärje vahel, mis raskendaks oluliselt selle KOV üksuse ülesannete täitmist HKMS § 44 lg 5 tähenduses.

KOV üksus saab kohtus kaitsta üksnes selle omavalitsusüksuse huve ja õiguseid ning mitte enda territooriumil elavate inimeste subjektiivseid õiguseid.¹⁷⁶ Samas on võimalik, et üks haldusakt mõjutab nii KOV üksuse elanike kui KOV üksuse enese subjektiivseid õiguseid ja see ei välista KOV üksuse kaebeõigust enda õiguste kaitseks.¹⁷⁷ KHG heidet lubav haldusakt mõjutab KOV üksuse kõrval kindlasti ka selle elanikke. Seega pöördudes kohtusse enda õiguste kaitseks kliimamuutuste tagajärgede eest, kaitseb KOV üksus ka praegu ja tulevikus enda territooriumil elavate inimeste õiguseid, jäädes samas seaduses ette nähtud kaebeõiguse piiridesse.

Kuna olulist kliimamõju lubava haldusakti vaidlustamine on käsitletav keskkonnaasjana, võiks olla mõeldav, et KOV kaebeõigus tuleneks Århusi konventsiooni art 9 lg-st 2. Seda on aga Riigikohus eitanud, leides, et KOV üksuse organ ei ole asjast huvitatud üldsuse esindaja Århusi konventsiooni art 2 lg 5 tähenduses, vaid avaliku võimu organ konventsiooni art 2 lg 2 punkti a mõttes.¹⁷⁸

2.4. Vahejärelendus kaebeõiguse subjektide kohta

Käesoleva peatüki põhjal saab teha kaebeõiguse kohta järgmised järeldused. Tulevikus elavate inimeste õiguste riivamine kliimamuutuste põhjustamisega tähendab avalikku huvi, mida saavad kohtus KeÜS § 30 lg 2 alusel kaitsta keskkonnaühendused (KeÜS § 31). Lastel on HKMS § 44 lg 1 alusel võimalik halduskohtusse pöörduda enda subjektiivsete õiguste kaitseks, kuid nad ei saa seda teha teiste isikute, sh tulevaste põlvete eest. Laste piiratud teovõime ei ole ületamatuks takistuseks, sest kõigil lastel on õigus esitada kaebus esindaja kaudu või eestkostja heakskiidul ning vähemalt 15-aastase lapse saab kohus juhtumipõhiselt halduskohtumenetlusteovõimeliseks tunnistada. KOV üksus saab HKMS § 44 lg 5 alusel pöörduda kohtusse, kui haldusaktiga lubatava KHG heite tagajärjel satub ohtu selle KOV üksuse suutlikkus täita talle seadusega pandud ülesandeid. Nii KOV üksus kui lapsed peaksid saama vaidlustada KHG heidet lubavat haldusakti juhul, kui kõnealune haldusakt seab ohtu Eesti kumulatiivse KHG heite mahtumise Eesti proportsionaalse

¹⁷⁶ RKHKo 3-3-1-52-13 p 29.

¹⁷⁷ *Ibidem*.

¹⁷⁸ RKHKo 3-3-1-86-06 p 17.

süsinikueelarve piiridesse. Kuigi ei lapsed ega KOV üksus saa kohtus otsesõnu kaitsta tulevaste põlvkondade subjektiivseid õiguseid, siis enda õiguseid kaitstes kaitseksid nad sisuliselt ka tulevikus elavate inimeste õiguseid.

Kokkuvõte

Uurimistöö eesmärk oli selgitada välja, kas tulevikus elavate inimeste õiguseid on võimalik kliimamuutuste eest kaitsta ning kellel võiks olla õigus seda teha. Täpsemalt oli fookuses tulevaste põlvete kaitsmise võimalikkus KHG heidet lubava haldusakti tagajärgede eest. Eesmärgi saavutamiseks püstitati töös kolm uurimisküsimust.

Vastamaks esimesele küsimusele, kas teoreetiliselt on tulevastel põlvedel õigused, mida on võimalik käesoleval hetkel maksta panna, anti ülevaade aastakümnete pikkuse õigusfilosoofilise arutelu käigus välja pakutud argumentidest. Kaalukaim argument jaatava vastuse toetuseks on see, et inimõiguste kaitseala pole ajaliselt piiratud, mistõttu ei või praegu elavad inimesed kliimamuutuseid süvendades võtta tulevikus elavatelt inimestelt võimalust oma inimõiguseid realiseerida. Peamine argument tulevaste põlvete õiguste eitamiseks on tõsiasi, et tulevaste põlvete esindajad pole veel sündinud, mistõttu puudub õigussubjekt, kelle õiguseid saaks kohtus kaitsta. Samuti kõneleb tulevaste põlvete õiguste jaatamise vastu tulevaste indiviidide paradoks. Poolt- ja vastuargumentide analüüs viis tulemuseni, et tulevaste põlvete õiguste olemasolu on vaieldav, kuid mitte ülekaalukalt välistatud. Seetõttu tugines ülejäänud töö eeldusele, et tulevaste põlvete õiguste olemasolu on teoreetiliselt põhimõtteliselt võimalik.

Teiseks uuriti, millistest rahvusvahelise, EL ja riigisisese õiguse aktidest tulenevad tulevastele põlvetele subjektiivsed õigused. Selle käigus ei leitud ühtegi õigusakti, milles oleks mõni tulevaste põlvete subjektiivne õigus selgelt sätestatud. Küll aga on põhjendatud Århusi konventsiooni art 3 lõike 1 ja selle eeskujul sõnastatud KeÜS § 23 tõlgenduse areng niisuguses suunas, et neist tuletatakse tulevastele põlvetele subjektiivseid õiguseid. Kui hõlmata tulevaste põlvete mõistega ka juba elavad lapsed, saavad nemad tugineda Euroopa inimõiguste konventsioonile, lapse õiguste konventsioonile ja põhiseadusele. Eesti kohtupraktikas ei ole ükski kaebus seni selliseid küsimusi tõstatanud.

Kolmandaks uuriti erinevate isikute võimalusi vaidlustada KHG heidet lubavat haldusakti tulevaste põlvete õiguste kaitseks. Leiti, et kaebeõigus on olemas nii keskkonnaorganisatsioonidel, lastel kui KOV üksustel. Keskkonnaorganisatsioonid saavad vaidlustada kliimamõjuga haldusakti avalikes huvides. Lapsed saavad tugineda enda subjektiivse õiguse riivele. KOV üksus peab kaebeõiguse saamiseks tõendama, et haldusaktiga lubatav KHG heide seab ohtu tema seadusest tulenevate ülesannete täitmise.

Et parandada Eesti õiguses tulevaste põlvete õiguste kaitset kliimamuutuste eest, tuleks põhjalikumalt uurida üksikute kliimamuutuste poolt mõjutatud subjektiivsete õiguste isikulist ja

esemelist kaitseala. Isikulise kaitseala puhul tuleks kontrollida, kas see ulatub ka tulevaste põlvedeni, st praegu veel sündimata inimesteni. Esemelist kaitseala puhul väärib uurimist erinevate õiguste kaitseala sisu, et tuvastada, kas need pakuvad kaitset kliimamuutuste tagajärgede eest. Samuti tuleks koostada Eesti kliimastenaariumid, et selguksid kriitlised üleilmse ja kohaliku keskmise temperatuuri lävendid, mille ületamisel on põhiõiguste rikkumiseni ulatuvad tagajärjed inimeste elule, tervisele, varale ja teistele õigushüvedele.

Future generations' standing in climate change cases in administrative court proceedings

Abstract

Climate change, or climate crisis, is one of the most pressing issues that threatens the sustainability of human civilisation. It has grave consequences for food production, water availability, access to a safe living environment, and the occurrence of extreme weather events, some of which manifest already today. As humans continue to emit greenhouse gases (GHG), the effects of the climate crisis will become even more dangerous in the future. This will hinder future generations' ability to fulfil their basic needs or, in other words, realise their human rights. However, unborn people and today's children are powerless to influence the decisions that irreversibly interfere with their human rights. This begs the question: Can the human rights of future generations be protected from the consequences of climate change, and if so, then who can do it?

To answer this, three subquestions were posed in this research.

1. Do future generations theoretically possess human rights that can be invoked today?
2. Which legal acts give rise to the subjective rights of future generations?
3. Under Estonian administrative law, who has standing to challenge, for the protection of the rights of future generations, an administrative act that allows the emission of GHG?

The first part of this research was based on the analysis of international legal and philosophic literature on the existence of the rights of future generations theoretically and in legal acts. The legal acts investigated included the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), the Paris Agreement, the Aarhus convention, the Constitution of the Republic of Estonia and the General Part of the Environmental Code Act (KeÜS). The second part of this research was based on the interpretation of the KeÜS and the Code of Administrative Court Procedure as the two acts that could give rise to a right of action, aided by the annotated editions of the acts and the rulings of the Supreme Court of Estonia.

To answer the first question, the arguments on both sides of the long debate over the existence and invocability of the rights of future generations were considered. The main argument in support of the existence of future generations' rights is the fact that humans will most likely live in the future and because of their human nature, they shall possess human rights whose realisability irreversibly depends on the decisions currently made. However, as the members of future generations are not alive today, there is no bearer of their rights in the ordinary sense of the term who could invoke their

rights. This is not an insurmountable problem, because in some cases existing law already allows the protection of the rights of unborn babies or the deceased. Therefore being alive is not an absolute precondition for invoking a right. Another argument against the rights of future generations is the non-identity problem elaborated by D. Parfit and others. According to this, no people living in the future can claim the infringement of their rights by present people, because had the present people made different (e.g. more sustainable) choices, these specific people in the future would have never been born and, hence, they would have been worse off. The paradox can be overcome by framing the protection of the rights of future generations as the protection of the quality of their lives staying above certain thresholds that climate change could cause them to fall below. Another way around the paradox is to protect the rights of future generations as a class, not specific individuals yet to be conceived. This argument also helps to refute the claim that since it is impossible to know the interests of future people, the rights of future generations can't be protected. While it is true on a granular level, it is reasonable to assume that future generations as a whole will have a strong interest in a sustainable natural environment that can fulfil their basic needs. Overall, arguments neither in support of future generations' rights nor against them overwhelmingly outweigh the other. Therefore, in this research it was assumed that the present protection of future generations' rights is theoretically possible.

Responding to the second question, no legal acts were found that would explicitly give rise to future generations' subjective rights. The UNFCCC and the Paris Agreement make references to states' objective duties towards future generations, but not to corresponding subjective rights. The Aarhus Convention states its objective to be the protection of present and future generations' right to a healthy environment, but does not establish the subjective right itself. However, if state parties – including Estonia – refuse to recognise this right, it raises questions about their motives of fulfilling a convention whose objective they do not agree with. KeÜS § 23 lg 1 that establishes the right to a healthy environment domestically was drafted based on the Aarhus Convention. Hence the expansion of the interpretation of its scope of protection to future generations is not outlandish. The preamble of the Constitution refers explicitly to future generations, but there are no court rulings or legal literature to determine whether private persons could invoke that. Overall, the acts and literature analysed in this part of the research came to conflicting conclusions and, specifically to Estonia, were mostly absent. While existing law does not explicitly allow future generations' rights to be invoked, it seems plausible that acts could be interpreted to allow for this.

To answer the third question, three categories of possible complainants were analysed: environmental non-governmental organisations (eNGOs), children, and local governments. The basic right to take recourse to court to protect one's rights is rooted in paragraphs 14 and 15 of the

Constitution. However, as future generations have not yet been born, they do not possess this basic right. Firstly, § 30 (2) and § 31 of KeÜS allow eNGOs to challenge an administrative act on the grounds of its climate impact. As climate change interferes with many people's rights, including those living in the future, avoiding the consequences of excessive GHG emissions on people's rights constitutes a public interest that eNGOs can defend in court. Secondly, children could also challenge administrative acts that allow GHG emissions, because the effects of these emissions will affect their lives, most of which will take place in the future. This research concluded that children could only bring cases on the grounds of the protection of their own subjective rights, but since their lives will coincide with many unborn people's lives, they will in fact protect the rights of future generations as well. Thirdly, local governments could challenge an administrative act based on § 44 (5) of the Code of Administrative Court Procedure in case the act significantly hinders or complicates the performance of their duties. Climate change exacerbates extreme rainfall and drought that make it increasingly difficult to provide the residents with clean drinking water, sanitation, and carry out planning – all of which are the duties of a local government – especially in the future. Therefore, local governments have standing to challenge an act that allows GHG emissions to protect their own rights and effectively those of their present and future residents.

In conclusion, this research found that the theoretical arguments in support and against the invocability of future generations' rights are inconclusive and do not rule out the possibility of protecting future generations' rights today. No legal acts explicitly give rise to future generations' subjective rights, but many make references to them. Legal clarity would benefit from a stipulation of future generations' rights that could be based on legal scholarship and existing acts, especially the Aarhus convention. Despite legal ambiguity, this research concludes that under existing Estonian law, environmental organisations, children and local governments have standing to challenge administrative acts that allow GHG emissions to protect the rights of future generations. The validity of this conclusion remains to be tested in court.

Kasutatud kirjandus

1. Alexy, R. Põhiõigused Eesti põhiseaduses. – Juridica 2001/Eriväljaanne.
2. Arnold, D. G. The Ethics of Global Climate Change. New York: Cambridge University Press 2011.
3. Aru, A., Paron, K. Lapse parimad huvid. – Juridica VI/2015.
4. Bell, D. Does Anthropogenic Climate Change Violate Human Rights? – Critical Review of International Social and Political Philosophy, 14:2.
5. Brown Weiss, E. Intergenerational Equity in International Law. – American Society of International Law Proceedings, 81 (1987).
6. Eesti 2035. Vabariigi Valitsuse tegevuskava. https://valitsus.ee/sites/default/files/documents/2023-06/Eesti%202035_tegevuskava_veebi2.pdf (23.04.2024).
7. Euroopa Inimõiguste Kohus. Guide to the case-law of the European Court of Human Rights. Environment. – https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_environment_eng (06.03.2024).
8. Hancock, J. Environmental Human Rights. Power, ethics and law. – Aldershot, Burlington: Ashgate 2003.
9. Jensen, K. K. Future Generations in Democracy: Representation or Consideration? – Jurisprudence 2015/6, No 3.
10. Johnston, R. Lacking Rights and Justice in a Burning World: The Case for Granting Standing to Future Generations in Climate Change Litigation. – Tilburg Law Review 21 (2016).
11. Jäädmaa, T. Kohtukaebelõiguse keskkonnaasjades kliimamuutuste leevendamise näitel. Magistratöö. Juhendaja Hannes Veinla. Tartu: Tartu Ülikool 2020.
12. Kask, O. jt. Keskkonnaseadustiku üldosa seaduse kommentaarid. 2., täiendatud vlj. *Sine loco*: SA Keskkonnanõiguse Keskus 2015.
13. Kavka, G. S. The Paradox of Future Individuals. Philosophy & Public Affairs, vol. 11, no. 2, 1982.
14. Keller, M. jt. Kliimamuutused ja Eesti: mida peab teadma ja mida ette võtma. – Tartu Ülikooli kestliku arengu keskus. 03.04.2023. – <https://kestlikuarengukeskus.ut.ee/et/sisu/kliimamuutused-ja-eesti-mida-peab-teadma-ja-mida-ette-votma> (21.03.2024).
15. Kliimaministeerium. Erialgsed inventuuritulemused 2022. – <https://kliimaministeerium.ee/media/10933/download> (07.03.2024).
16. Kontro, K. Maksumaksja raha eest ehitatav õlitehas ei pruugi eales tööle hakata. – Eesti Päevaleht 17.10.2023. <https://roheportaal.delfi.ee/artikkel/120239566/maksumaksja-raha-eest-ehitav-olitehas-ei-pruugi-eales-toole-hakata> (03.01.2024).
17. Kuusk, P. Kliimakaebused Euroopa kohtutes. – Juridica 5/2021.
18. Lee, H., Romero, J. (toim). IPCC. Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/> (07.03.2024).
19. Lewis, B. The Rights of Future Generations within the Post-Paris Climate Regime. – Transnational Environmental Law 2018, 7:1.
20. Liebenberg, S. jt. Maastricht Principles on the Human Rights of Future Generations, 2023. – <https://www.rightsoffuturegenerations.org/the-principles> (09.02.2024).
21. Lõhmus, U. (peatoim). Eesti Vabariigi põhiseaduse kommentaarid. Eesti Teaduste Akadeemia Riigiõiguse Sihtkapital. 2023. <https://pohiseadus.riigioigus.ee/> (16.02.2024).
22. Madise, Ü. (peatoim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 2020. <https://pohiseadus.ee/> (10.03.2024).

23. Masson-Delmotte, V. jt (toim). Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty. – <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/spm/> (16.02.2024).
24. Merusk, K., Pilving, I. (koost). Halduskohtumenetluse seadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2013.
25. Nolan, A. The Children are the Future – Or Not? Exploring The Complexities of the Relationship between the Rights of Children and Future Generations. EJIL:Talk! 26.05.2022. – <https://www.ejiltalk.org/the-children-are-the-future-or-not-exploring-the-complexities-of-the-relationship-between-the-rights-of-children-and-future-generations/> (08.03.2024).
26. Norwegian Institution for Human Rights. Climate and Human Rights. – <https://www.nhri.no/en/report/climate-and-human-rights/5-the-european-convention-on-human-rights/> (19.02.2024).
27. Orru, K., Tillmann, M. Haldussüsteemi kohanemine kliimamuutustega kaasnevate terviseprobleemidega. – Kliimamuutustega kohanemine Eestis – valmis vääramatuks jõuks? Tartu 2015.
28. Parfit, D. Reasons and Persons. New York: Oxford University Press 1986.
29. Ricke, K. L., Caldeira, K. Maximum warming occurs about one decade after a carbon dioxide emission. – Environmental Research Letters 2014/9, No 12.
30. Ripple, W. J. jt. World Scientists' Warning of a Climate Emergency. – BioScience, Volume 70, Issue 1, January 2020. <https://doi.org/10.1093/biosci/biz088> (08.02.2024).
31. Ritchie, H. jt. Population Growth. – <https://ourworldindata.org/population-growth> (07.03.2024).
32. Slobodian, L. Defending the Future: Intergenerational Equity in Climate Litigation. – The Georgetown Environmental Law Review Vol. 32:569 2020.
33. Smyth, C. Marking out the Interpretive Possibilities of the Aarhus Convention. – Journal of Environmental Law, Volume 34, Issue 3, November 2022. – <https://doi.org/10.1093/jel/eqac009> (05.03.2024).
34. Statistikaamet. Rahvaarv. – <https://www.stat.ee/et/avasta-statistikat/valdkonnad/rahvastik/rahvaarv> (07.03.2024).
35. Sulyok, K. Protecting the Interests of Future Generations by the European Union. An overview of the existing powers and legal bases in EU law. Brüssel: Jesuit European Social Centre 2024. – <https://jesc.eu/wp-content/uploads/2024/02/Sulyok-FG-EU-law.pdf> (12.02.2024).
36. Tamm, K., Pedusaar, T. Planetaarsete piiride kontseptsioon. Ülevaade ja rakendamise väljavaated Eestis. Stockholm Environment Institute: *sine loco* 2024
37. Tremmel, J. C. Establishing intergenerational justice in national constitutions. – Tremmel, J. C. (toim). Handbook of Intergenerational Justice. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar 2006. – https://www.intergenerationaljustice.org/wp-content/uploads/2020/05/Handbook_of_Intergenerational_Justice.pdf (19.02.2024).
38. United Nations Economic Commission For Europe. The Aarhus Convention: An Implementation Guide. Second Edition. United Nations: 2014. – https://unece.org/DAM/env/pp/Publications/Aarhus_Implementation_Guide_interactive_eng.pdf (05.03.2024).
39. United Nations Treaty Collection. Status of Treaties. 7 . United Nations Framework Convention on Climate Change. – https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-7&chapter=27&Temp=mtdsg3&clang=en#1 (10.03.2024).
40. Veinla, H. Inimõigused ja ettevaatusprintsibiil põhinev keskkonnakaitse. – Juridica IX/2003.
41. Veinla, H. Printsipiide roll kaasaegses keskkonnaõiguses: ettevaatusprintsibiil näide. – Juridica I/2004.

42. Veinla, H. jt. Keskkonnaseadustiku üldosa seaduse kontseptsioon. Tallinn 2008. – <https://www.just.ee/media/445/download> (14.02.2024).
43. Veinla, H. jt. Keskkonnaõigus. Tallinn: Juura 2016.
44. ÜRO lapse õiguste komitee. General comment No. 26 (2023) on children's rights and the environment, with a special focus on climate change. – https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F26&Lang=en (13.02.2024).

Kasutatud õigusaktid

45. 13. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. – <https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDSG/Volume%20II/Chapter%20XXVII/XXVII-13.en.pdf> (05.02.2024).
46. Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 15.05.2015, 2.
47. Halduskohtumenetluse seadustik. – RT I, 06.07.2023, 30.
48. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II 2010, 14, 54.
49. Isikuandmete kaitse seadus. – RT I, 11.03.2023, 11.
50. Keskkonnainfo kättesaadavuse ja keskkonnanäajade otsustamises üldsuse osalemise ning neis asjus kohtu poole pöördumise konventsioon. – RT II 2001, 18, 89.
51. Keskkonnaseadustiku üldosa seadus. – RT I, 17.03.2023, 31.
52. Kliimapolitiika põhialused aastani 2050. – RT III, 10.02.2023, 3.
53. Kohaliku omavalitsuse korralduse seadus. – RT I, 30.06.2023, 28.
54. Lapse õiguste konventsioon. – RT II 1996, 16, 56.
55. Pariisi kokkulepe. – RT II, 01.11.2016, 3.
56. Pariisi kokkuleppe ratifitseerimise seadus. – RT II, 01.11.2016, 2.
57. Perekonnaseadus. – RT I, 06.07.2023, 7.
58. Planeerimisseadus. RT RT I, 30.06.2023, 57.
59. Pärimisseadus. – RT I, 06.07.2023, 67.
60. Tsiviilseadustiku üldosa seadus. – RT I, 06.07.2023, 98.
61. Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni kliimamuutuste raamkonventsioon. – RT II 1994, 14, 43.

Kasutatud kohtupraktika

62. Haagi kohtu otsus 24.06.2015 nr ECLI:NL:RBDHA:2015:7196 (ametlik ingliskeelne tõlge avaldatud 24.06.2015). – <https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ecli:nl:rbdha:2015:7196> (14.02.2024).
63. Hollandi riigikohtu otsus 20.12.2019 nr ECLI:NL:HR:2019:2007 (ametlik ingliskeelne tõlge avaldatud 13.01.2020). – <https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:HR:2019:2007> (06.03.2024).
64. Saksamaa Liitvabariigi konstitutsioonikohtu otsus 24.03.2021 nr 1 BvR 2656/18. 1 BvR 78/20. 1 BvR 96/20. 1 BvR 288/20. – https://www.bverfg.de/e/rs20210324_1bvr265618en.html (16.02.2024).
65. RKÜKo 3-1-1-86-07.
66. RKÜKo 3-1-3-10-02.
67. RKEKm 3-3-1-8-01.
68. RKEKo 3-3-1-15-01.

- 69. RKHKm 3-3-1-41-13.
- 70. RKHKo 3-3-1-43-06.
- 71. RKHKo 3-3-1-52-13.
- 72. RKHKo 3-3-1-74-15.
- 73. RKHKo 3-3-1-86-06.
- 74. RKHKm 3-3-1-87-16.
- 75. RKHKm 3-3-1-101-09.
- 76. RKPJKo 3-4-1-1-98.
- 77. RKPJKo 3-4-1-7-98.

- 78. RKKKo 1-22-1988.
- 79. RKHKo 3-15-2232.
- 80. RKHKo 3-16-1472.
- 81. RKHKm 3-17-505.
- 82. RKHKm 3-17-981.
- 83. RKHKo 3-18-913.
- 84. RKHKm 3-20-771.
- 85. RKHKo 3-20-771.
- 86. RKHKm 3-21-1360.
- 87. RKHKm 3-22-1312.
- 88. RKÜKo 5-20-3.

Kasutatud muud materjalid

- 89. Duarte Agostinho jt v. Portugal ja 32 riiki (kaebus). – <https://youth4climatejustice.org/wp-content/uploads/2020/12/Application-form-annex.pdf> (06.03.2024).
- 90. KlimaSeniorinnen v. Šveits. – <https://climatecasechart.com/non-us-case/union-of-swiss-senior-women-for-climate-protection-v-swiss-federal-council-and-others/> (06.03.2024).
- 91. Müllner v. Austria. – <https://climatecasechart.com/non-us-case/mex-m-v-austria/> (06.03.2024).